ENKELE OPMERKINGEN OVER WOORDVORMING.

DOOR

Prof. Dr. J. GONDA.

Het zal een ieder die voor het eerst een grammatika van een Indonésische taal ter hand neemt opvallen, dat, gepaard aan de afwezigheid van de uit spraakkunsten van vele andere talen zo wel bekende paradigmata van vervoegingen en verbuigingen, de vorming, de afleiding van woorden een zo belangrijk deel van de inhoud dezer werken en werkjes uitmaakt. In Gerth van Wijk's *Spraakleer der Maleische taal* — ik kies een paar geheel willekeurige voorbeelden — zijn aan het zelfstandige naamwoord $\pm$ 33 bladzijden gewijd, en daarvan handelen 22 over de aanhechting van prae- en suffixen, dus over woordvorming; in Poensen's *Grammatica der Javaansche taal* omvat het 4e hoofdstuk: Het stamwoord en de afleidingsvormen, 165 bladzijden, de vier andere 195. En in kleinere overzichten en taalbeschrijvingen neemt de bespreking van het affixsysteem vaak een relatief nog omvangrijker plaats in. Ondanks deze feiten zou ik de stelling durven verdedigen, dat de woordvorming een der onderdelen der Indonésische taalkunde — niet alleen vergelijkend beschouwd, maar deze naam nu in de eerste plaats als samenvatting gegeven — is, die tot nog toe te weinig aandacht hebben gehad en dat op dit terrein in deze taalfamilie zonder twijfel nog interessant onderzoekend en beschrijvend werk valt te verrichten.

Weliswaar is er door auteurs als Hardeland in zijn *Dajakse*, Adriani in zijn *Bare'e*, Esser in zijn *Mori-grammatika* over bepaalde andere hoofdstukken der woordvorming, bv. over samenstelling — het voorkomen waarvan in Maleis en andere talen vaak in het vage is gelaten — en woordverkorting, door Javanici en anderen over krama-vorming en woordverandering onder taboe-invloed gehandeld, maar ook ten aanzien daarvan komt het mij voor, dat een omvangrijker feitenmateriaal en een verdiepte taalkundige behandeling nog opheldering zal kunnen geven. Daarbij komt, dat de woordleer — woordvorming, woordgeschiedenis en betekenisleer — misschien wel het voor een

meer algemeen publiek meest aantrekkelijke deel der taalwetenschap is; vele interessante en leerzame boeken op dit terrein, niet in de eerste plaats voor den vakman geschreven, getuigen het.

Ik kan hier, wegens de beperkte plaatsruimte, slechts over enkele onderdelen, en dan nog zeer summier, iets zeggen, bedoel vooral belangstelling voor het onderwerp te wekken, ook bij die lezers van de Bijdragen die aan de bron zittend niet zelf naar de pen plegen te grijpen, en houd mij aanbevolen voor een stroom van uit de levende taal geputte voorbeelden.

Over woordvorming door verdubbeling en reduplicatie handel ik elders, over composita zou veel te zeggen zijn, maar ik beperk mij tot enkele opmerkingen naar aanleiding van de opvattingen van een gezaghebbend auteur, Adriani. Een uitvoerig overzicht van de in het Bare'e voorkomende typen van composita gevende, rekent hij ¹⁾ afleiding door affixen ook tot de samenstellingen, er zich op beroepend, dat *taoe* „mens” > *to* in volksnamen (*Tomboeloe* etc.): „*to* is reeds zo goed als een voorvoegsel geworden”. Maar dit bewijst alleen dat er overgangsgevallen zijn, zoals zo vaak; een oorspronkelijk veel als lid van een compositum voorkomend element kan affix worden: *-heid* in ned. *goedheid*, *kindsheid* was oorspronkelijk een zelfstandig woord („wijze, gesteldheid, hoedanigheid”, got. *haidus* „wijze”) en woorden van het type ags. *cildhād*, du. *kindheit* en derg. waren oorspronkelijk samenstellingen, nu is *slechtheid* een afleiding. Vormt men naar aanleiding van *verbetering*: *verslechtering*, dan hecht men *ver-* en *-ing*, elementen zonder zelfstandige waarde in de levende taal aan (afleiding), vormt men van *silver* + *bon silverbon*, dan combineert men woorden met zelfstandige waarde tot een compositum. Het enig criterium voor een descriptieve grammatika van een levende taal is de huidige toestand: dat een oorspronkelijk compositum later niet meer zo gevoeld wordt, bewijst niet dat afleiding en samenstelling identiek zijn. „Strikt genomen moet men samenstellingen waarvan een of meer leden in de taal van heden niet meer levend zijn, tot de grondwoorden rekenen”, zegt Adriani. ²⁾ Maar het hangt er maar van af, wat men onder levend verstaat en of men — in verband met het voorafgaande — samenstelling en afleiding identificeert. Ned. *-heid* is als „hoedanigheid” niet meer levend, als suffix nog productief, dus levend, waarom men *achterlijkheid*, *smerigheid* als afleiding voelt, het oude

¹⁾ Adriani, *Spraakkunst der Bare'e-taal*, p. 124.

²⁾ O.c. p. 124.

suffix *-t* (*d*) < *-tu* (bv. in *vloed*: *vloeien*, *kust*¹): *kiesen*) is niet meer productief en de er mee gevormde woorden worden niet meer als afleidingen gevoeld.

Ook lijkt het mij niet gewenst bar. *ine pai papakoe* „mijn ouders”, en dergelijke verbindingen, waarin *pai* „en” voorkomt, tot de copulatieve composita te rekenen. Zo doorredenerend zou men *have en goed*, *in zak en as*, *noch vlees noch vis* ook samenstellingen moeten noemen. Beter is het m.i. hier de ook elders gebruikelijke onderscheiding: formelhafte Wortkomplexe aan te wenden. Ook hier kan de grens worden uitgewist: *ine-papakoe* komt in poëzie voor: naast mal. *iboe-bapa* vindt men *tiada beriboe dan berbapa*; de Indonesische talen gedragen zich op dit punt niet eender. Een mooi voorbeeld van een overgangsgeval is gr. *καλὸς καγαθός* (< *καλὸς καὶ ἀγαθός*) „rechtschapen”, een „vaste verbinding”, waarbij het abstractum, *καλοκαγαθία*, een compositum is. Een interessante overeenkomst tussen Indonesische en andere talen, waarvan nog voor menige taal voorbeelden gezocht en uitzonderingen verklaard zouden moeten worden, is de door Kiliaan²) voor het Javaans opgemerkte eigenaardigheid, dat het kortste lid voorop pleegt te staan: jav. *gagah prakosa*; men denke aan mal. *boedi-bitjara*, *mara-behaja*, *ratna-moetoe-manikam*, *anak-isteri* (waaruit men niet mag concluderen dat den Maleier kinderen boven de vrouw gaan.³)) Of men tot de copulatieve composita (type *zestien* = *zes* + *tien*, *doofstom* = *doof* + *stom*) ook mori *mo'ĩto molo*²woeloe „groenzwart” mag rekenen,⁴) betwijfel ik: dit is niet *groen* + *zwart*, maar „*zwart dat groen(achtig) is*”; beter is m.i. ze, met de Sanskrit grammatici, appositionele composita te noemen.

Ook is het ongebruikelijk om, zoals Adriani wil⁵), woordverdubbeling (type *koeda*²) als samenstelling te beschouwen, al kan een affectieve of intensieve copulatieve samenstelling van twee verschillende woorden (*kasih-sajang* e.d.) in de praktijk wel eens dezelfde diensten bewijzen als verdubbeling van het type *arm-arm kind*, fr. *il est gros-gros*. Dat accentueerend geen voldoende criterium voor een samenstelling is⁶), betoogde Esser reeds.⁷)

¹) In: *te kust en te keur*.

²) Kiliaan, Javaansche Spraakkunst, § 192.

³) Een verzameling voorbeelden uit allerlei talen: Caland, Acta Orientalia 9, p. 59 vlgg.; Wackernagel, Verhandl. d. 41. Vers. deutsch. Phil. u. Schulm., München 1891, p. 307. Semantische opmerkingen over dergelijke verbindingen hoop ik elders te maken.

⁴) Esser, Klank- en vormleer van het Morisch, I, p. 83.

⁵) O.c., § 55.

⁶) Adriani, o.c., § 55. ⁷) Esser, o.c., p. 82, n. 1.

Alle aandacht verdient het interessante door Adriani onder „samenstellingen van onderwerp en gezegde”¹⁾ behandelde type *ropo boeja-wawo* „witkop-golven” (*r.* = „golf”, *b.* = „wit”, *w.* = „bovendeel”), waarin „de samenstelling *b.-w.* bepaling (adjectief) van *r.*” is; zo ook *bangke wata* „groot van lichaam” e.a. Adriani’s toevoeging: de uitdrukking is te ontbinden in *r. maboēja wawonja* of *r. anoe m. wawonja* „golven welker bovendeel wit is” moge niet zo worden opgevat, dat deze langere uitdrukking oorspronkelijker, de andere een verkorting daaruit zou moeten zijn. In het Mori worden substantiva, meestal zo dat het geheel een eigennaam is, wel bepaald door een uitdrukking die zelf uit meer dan één woord bestaat: *Woeoensio-ropa* „Negen-vadem-haar”.²⁾ Het type herinnert, mutatis mutandis, aan de welbekende Indogermaanse bahuvrihi-composita: skt. *puruṣo dīrghabāhuḥ* „een man met lange arm, lang-arm (ige man)”, gr. *Ἡρόκλητος* „Hèrè blank-arm”, ned. (*koning*) *Blauwbaard*, die men eveneens kan omschrijven met een „relatieve zin”: *puruṣo yasya bāhur dīrghaḥ saḥ*, *de koning wiens baard blauw is*. Volgens de m.i. terecht door M. Leumann³⁾ bestreden opvatting van Jacobi e.a. zouden dergelijke composita ook uit bepaalde typen primitieve zinnen (zonder relativum) ontstaan zijn. Niet alle gevallen behoeven dezelfde oorsprong te hebben. Uitdrukkingen als fr. *rouge-gorge*, du. *Rotbart*, eng. *redskin*, ned. *blauwoog* zijn voorbeelden van synekdoche, op dezelfde wijze ontstaan als eng. *roof* gebruikt wordt voor *huis*, *zeil* voor *schip* (de pars pro toto-figuur), zoals in het Engels een woord voor *omheining* blijvend gebruikt werd voor *stad* (du. *zaun*: eng. *town*) etc. Door onvoldoende onderscheiden, overhaast concluderen op grond van opvallende karakteristika, een hangen aan concrete verschijningsvormen treedt een deel in plaats van het geheel in de uitdrukking in taal: *witkiel* voor de gehele man-met-de-witte-kiel etc. In de volkstaal worden zeer vaak personen naar lichaamsdelen (*dikkop*, du. *geizkra-gen*, waarin *k.* = hals), of naar een kledingstuk, du. *Schlafmütze*, genoemd. In andere gevallen wordt met zo’n compositum een persoon naar een opvallend uiterlijk kenmerk (*witarm*, *roodbaard*, *langhals*) gekarakteriseerd; taalkundig: als oppositie aan een substantief toegevoegd; dan is het een adjectief. Het eerste type is mal. *lidah pandjang* „babbelaar”, het tweede bar. *ropo boeja-wawo*. Dat een

¹⁾ O.c., § 58.

²⁾ Bijzonderheden bij Esser, o.c., p. 88, § 128.

³⁾ In een lezing, gehouden te Utrecht Nov. 1937; zie een zeer korte publicatie in de Neue Zürcher Zeitung, 15 Nov. 1939.

substantief tot qualificatie wordt en als adjectief gebruikt zien we bv. in het Frans: speciaal woorden, die een kleur aangeven worden als adjectief gebezigd, *violet*, *rose*, andere behouden hun enkelvoudsvorm *des cheveux acajou*, *des cheveux poivre et sel*, *des gants beurre frais*, *des souliers champagne*. Men stelt twee substantiva achter elkaar, waarvan het tweede het eerste karakteriseert: *avoir des airs dandy*, — *paquet*, *garder l'allure peuple*, — *fin-de-siècle*, en in handelstaal: *une armoire genre renaissance*.¹⁾ Opvallend is hier, dat, evenals bij de Homerische en andere oude Indogermaanse bahuvrihi's, kleurbenamingen en andere uiterlijke kenmerken een belangrijk contingent uitmaken; ook bij Adriani's Bare'e voorbeelden zijn er vele: *dik-kuitig*, *met verbogen voet*, *langhals*, *roodkop*. In overeenstemming is ook de volgorde adj. + subst. bij de bahuvrihi en het Indonesische type (bar. *rate le'e*, *langhals*, skt. *dirghakanṭha*-). Vele vormen zijn uit de aard der zaak jongere analogieproducten, al kan bij de vorming van *witkiel* e.d. aan een spontaan geval van synekdoche gedacht worden. Uitvoerige materiaalverzamelingen uit verschillende talen zijn hier nodig.

Er zou nog veel over composita te zeggen, zelfs bare nonsens te weerleggen zijn²⁾, ik kan hier alleen nog in herinnering roepen, dat meer dan eens, evenals bij ons: *exlibris*, *facsimile*: *facsimilia*, *exvoto*'s, etc. een vaste woordcombinatie uit een vreemde taal een IN. grondwoord heeft opgeleverd, zoals dit trouwens ook met eigen woorden gebeuren kan: atj. *meudinab* < *di nab* „aan de voorzijde”; jav. *di-indekos-aké* „buitenshuis gezonden; uitbesteed” < ned. *in de kost*, *groetnèn* van *groeteni* = (in) *groot tenue*, min. *èngko* = *kongsi*, waarvan *saèngko* = *semoepakat* < ned. *en Co*, het laatste dus uit een afkorting; voorts dat het „samenge trokken” type jav. *loenglit* „vel over been” < *baloeng* + *koelit*³⁾ ook Europese tegenhangers heeft: fr. *autobus* < *omnibus automobile*, eng. *tarnation* < *eternal damnation*, in handelstaal: *kraton* < *kracht-karton*.

Komende tot enkele andere procédés van woordvorming, herhaal

¹⁾ Voorbeelden o.a. bij F. Brunot, *La pensée et la langue*; p. 605 vlg.; G. Rohlfs, *Volkssprachliche Einflüsse im modernen Französisch* (1928), p. 18 vlg.

²⁾ Zoals de mening van A. A. Fokker, *Wirātaparwa*, Diss. Leiden 1938, stelling 5: „Een genitief (alleen in het Maleis?) bestaat niet. Er zijn slechts samenstellingen”. Verwarring tussen samenstelling en uitdrukking van „de genitief-verhouding” (zoals men vaak zegt) door juxtapositie bv. ook bij Adriani, *Sangi-reesche Spraakkunst*, p. 72.

³⁾ Men vergelijk ook deze combinaties in raadsels: *poedji karo doenga menang endi?*, te lezen *sempoe sidji karo wadoeng sang*...

ik, dat uitgebreide verzamelingen ook van Indonesisch materiaal gewenst zijn, maar voeg daar terstond aan toe, dat we bij en na het verzamelen van zo veel mogelijk voorbeelden ons moeten afvragen, hoe we hun ontstaan moeten verklaren. Welke krachten hebben het ons bekende resultaat bereikt? Uiterlijk gelijksoortige gevallen kunnen geheel verschillende oorzaak hebben. Bij de zg. woordverkortingen — om hierop over te gaan¹⁾ —, een in meer dan een boek over de langst bestudeerde Indonesische talen stiefmoederlijk behandeld onderdeel, kunnen verschillende oorzaken van een bestaande uitdrukking een kortere vorm maken. De in een taal heersende „klankregels”²⁾ kunnen een verkortingsproces, op mechanische wijze, inleiden: lat. *securus* > ofr. *seür*, mod.fr. *sûr*; door „verstomming” van de *h* in het jav. *mésa* „buffel” < skt. ojav. *mahiṣa*; *rahadyan* > *rahadèn* > *radèn*; door contractie mori *tama*: bar. *toeama*.³⁾ In talen met een sterk nadruksaccent treedt onder invloed van dat accent veelal verkorting op: klinkers van niet-geaccentueerde syllaben worden uitgestoten of vallen af, daardoor ontstane combinaties van medeklinkers worden vereenvoudigd etc. In de Germaanse talen, die een sterk nadruksaccent op de beginsyllabe kenden, is aan het eind van langere woorden, dat niet de hoofddrager van de betekenis was, veel verloren gegaan: idg. *bheudhesi* > got. *biudis*, onoors. *býdr*, ned. *gij biedt*.⁴⁾ Soortgelijke verschijnselen kent bv. het Atjehs, waar talrijke monosyllaba, ontstaan uit disyllaba, voorkomen, als *thōn*: mal. *tahoen*, *brō*⁵⁾: mal. *boeroek*; door een „neiging om een zware klemtoon op het laatste deel der woorden te leggen” is de eerste vocaal verdwenen.⁶⁾ Dat dissimatieverschijnselen en dergelijke een woord een korter aanzien kunnen geven is bekend, jav. *pogramah* < *programma*, evenzo dat ontleende woorden⁶⁾, waarin consonantcombinaties die de opnemende taal niet kent, vereenvoudigd worden: jav. *antenar* < *ambtenaar*,

¹⁾ Over woordverlengingen, waaronder ik niet de afleiding door middel van affixen versta, spreek ik hier, om niet te uitvoerig te worden, niet.

²⁾ Zie hierover mijn Opmerkingen over de Comp. Methode, Bijdr.

³⁾ Esser, Klank- en vormleer van het Morisch, I, p. 257.

⁴⁾ Door verschillende oorzaken zijn vele lange Middeleeuwse woorden tegenwoordig aanmerkelijk verkort: men denke aan plaatsnamen als *Engilwardesdorp* (± 800) > *Eilversdorp* (bij Merseburg).

⁵⁾ Snouck Hurgronje, Studieën over Atjehsche klank- en schriftleer, T.B.G. 35, p. 432 = V.G. 5, p. 239; we noemen dit verschijnsel echter liever niet meer contractie.

⁶⁾ Onder ontleende woorden vat ik samen vreemde woorden, die nog duidelijk in een taalmilieu als zodanig worden gevoeld en leenwoorden, die ingeburgerd zijn.

prekoto, *prahoto* < *vrachtauto*, *sabroek* < *slaapbroek*, of afval aan het eind: jav. *pos* < *post*, *dis* < *dienst*, *toesih* < *toezicht* en vele andere, maar dergelijke gevallen, waarin het aantal syllaben niet afneemt, zou ik apart willen houden. Verkorting tengevolge van incidentele contractie hebben wij bv. in soend. *kěrnallah* < *kěrna* + *Allah* „om Gods wil” en in mal. *pabéjan* < *pabéjaan* „tolkantoor”, maar waarom in dit woord en niet in *pertapaan* „kluizenarij”, *perbédaan* „verschil” e.a.?, contractie ook in mal. *sari* < *sehari*, min. *tigari* < *tigo ari*, waarvan *manigari*. Dat zeker niet altijd een overheersend nadruksaccent of klankwettig te loor gaan van bepaalde consonanten aanleiding zijn blijkt wel hieruit, dat we in talen zonder zo’n klemtoon bv. ook verkorting door haplologie vinden. Deze kan soms op de duur pas ontstaan: gr. *εἰδωλολατρεία* > chr. lat. *idololatría* > fr. *idôlatrie*; in het Latijn bestaat naast *tragicomoedia* de volledige vorm *tragicocomoedia*, fr. *contrôle* is uit *contre-rôle*; soms is ze vanaf den beginne aanwezig: *morfonologie* is de door Trubetzkoy aan een tak der moderne taalwetenschap gegeven naam (i.p.v. *morfo-fonologie*); niet altijd kunnen we het weten. Van deze „superposition syllabique” zouden ook in de Archipel voorbeelden te zoeken zijn: ik denk aan jav. *boedaja* < *boedidaja*¹⁾; in bar. *naparimbatoetoe* „hij stopte het in den sirih-zak” steekt *ri ra* (< *ri raja*) „binnen in”²⁾.

Maar ook zonder haplologie: voor menigeen zijn lange woorden, vooral vreemde en „kunsttermen” lastig; hoevelen, vooral kinderen en minder ontwikkelden struikelen niet over: *meteorologie*, *parapsychologie*, terwijl anderen uit gemakzucht of slordigheid *masjoeze* zeggen voor *marechaussee*. Geen wonder dat de Javaan van *coöperatie* maakt *koprasi*, van *laboratorium*: *laboeran* (vermenging met *laborant* > *laboeran*?), van *gegalvaniseerd*: *galnisir*; van *gecommitteerde*: *koe-mietir*, van *gouvernement*: *goepermèn*; van *kurketrekker*: *kotrèg*, van *gezaghebber*: *sekèber*, van *reorganisatie*: *rèkensesasi* of *rèkensasi* (zoekt hij er *rèken* < *rekenen* in?), van *conferentie* > *komprèngsi*, van skt. ojav. *purohita* > *proewita*, skt. *upavāsa* „het vasten” werd *poeasa* en *pasa*.

Niet alleen vreemde en moeilijk uitspreekbare woorden echter ondergaan het lot: de in lagere omgangstaal, in huiselijke taal, in amicale conversatie, onder de gewone dialect-sprekers in bepaalde beroepsmilieus steeds de gelegenheid afwachtende neiging tot mindere

¹⁾ Zie beneden, p. 150.

²⁾ Zie Adriani, *Spraakkunst der Bare'e-taal*, p. 34.

zorgvuldigheid¹⁾, omdat de spreker in dat milieu de moeite niet behoeft te nemen, de hoorder hem toch wel begrijpt, omdat het complete woord te lang gevonden wordt, kan langs de weg van assimilatie- en contractieverschijnselen, maar ook door suppressie zonder meer (men „slikt syllaben in” of „glijdt er over heen”) belangrijke wijziging in het woordbeeld aanbrengen. De grens van het toelaatbare wordt bepaald door de verstaanbaarheid door de taalgenoten: in kleine kring is deze het eerst aanwezig. Soms dringt de verkorte vorm buiten het milieu van ontstaan door. Soms blijft de langere vorm, vaak met niet geheel dezelfde betekenis, er naast bestaan. In omgangstaal en dialect, waar de remmen van een minder veranderlijke „beschaafden”—cultuur—, geschreven taal minder of nauwelijks werken, zullen we vele gevallen mogen verwachten. Wulff noteerde uit het Maleis van Perak²⁾: *ni* < *ini*, *toe* < *itoe*, *gini* < *bagini*, *s(e)dah* < *soedah*, *ngat* < *sangat*, *man* < *teman* „ik”, *ja* < *saja*, *koet* < *takoet*, *bang* < *barang* (vooral bij veel gebruikte woorden). Ook elders, zo in het Frans, verraadt „argot”—invloed zich door veelvoudig gebruik van afkortingen. Talrijk zijn ook de Minangkabause gevallen: *rang* = *oerang*, *dima* = *dimana* etc.³⁾ en zo elders: *sang*. *něngé* „z'n moeder” < *inangé*. „Onderdrukking van klanken vindt in de gesproken taal op veel groter schaal plaats dan de gegeven voorbeelden doen vermoeden”, zegt ook Esser van het Mori.⁴⁾

Een aanleiding tot het bezigen van verkortingen geldt stellig in de moderne Europese maatschappij meer dan in de traditionele Oosterse: het verlangen om ter besparing van tijd en moeite zeer of te lange, althans lastige uitdrukkingen te vermijden: vele ellipsen ontstaan er door, die aanvankelijk worden gebezigd daar waar de situatie meesprekt, dan ook vaak meer algemeen gebruikelijk worden: *het 7e* (nl. *regiment*), *een (kaartje) derde (klas naar) Amsterdam*, verkortingen van meer dan tweeledige composita (*melkstaking* i.p.v. *melkslijterstaking*, *lucht[gevaar]bescherming*),⁵⁾ de talrijke reducties van benamingen tot hun aanvangsletters (*Departement van O.K.W.*,

¹⁾ Het is ook voor de Archipeltalen noodzakelijk dat lexikografen de sociale verbreiding van woorden, nevenvormen van woorden etc. nauwkeurig opgeven.

²⁾ Wulff, in *Acta Orientalia*, 4, p. 263.

³⁾ Voorbeelden bij Van der Toorn, *Min. Spraakkunst*, p. XII.

⁴⁾ Esser, o.c., I, p. 28.

⁵⁾ Over het logisch ongerijmde, doch hoewel tot grapjes aanleiding gevende niet stotende karakter van *geboortebewijs*, *tuberculosevereniging*, etc. W. de Vries, Iets over woordvorming, Verh. beh. bij het Progr. v. h. Gym. d. Gem. Groningen 1920-21 en 1921-22, p. 20.

K.L.M.), die dan soms weer nieuwe woorden opleveren (*NOT.* > *Not*, *KEMA.* > *Kema*), welke door een neiging tot scherts en humoristische typering gaarne gereïnterpreteerd worden: (*Avion*) *M(orane) S(aulnier)* > *m(ort) s(ubite)*, wat ons herinnert aan de uitleg van *KNILM.* als *kalau naik ini lekas mati*, ook verder in Indië bekend: *SS.* > *selamanja soesah.*¹⁾

Dezelfde neiging tot mindere inspanning leidt tot het weglaten van een der beide delen van een compositum: du. *mosel* i.p.v. *moselwein*, ned. *de gas* (niet *het gas*): de *gasafdeling* (mil.), *de Buma* (-bibliotheek), 't *Van 't Hoff* (-laboratorium), in de regel opkomende in bijzondere taalkringen, vooral ook in gebruik bij kunsttermen, technische woorden, ontleningen: *kilo[gram]*, fr. *bus* < *autobus* < *omnibus automobile*.²⁾ In Europese talen valt over het algemeen in dergelijke elliptische woorden het tweede deel weg: „wir verstehen schon, wenn sie zur Hälfte ausgesprochen sind”³⁾, maar er zijn uitzonderingen, die soms te verklaren zijn: er kan homonymie vermeden worden (*bus*, omdat *auto* een ingeburgerd woord voor een ander begrip is), of ook polysemie, onduidelijkheid (eng. en fr. *phone* < *telephone*, *téléphone*, wegens de andere met *télé-* beginnende benamingen). Voorbeelden uit het Javaans zijn: *lanbaoc* < *landbouwvoorlichtingsdienst*, *destrik* < *districtskantoor*, *gas* < *gasoline*, *ambah* < *ambachtsschool*, *bèk* < *wijkmeester*, *lenga patra* (lijoen) < *petroleum*; *setèling* < *tentoonstelling*; men zij echter voorzichtig: dat de *boekbinder toekang bènder* heet, kan op rekening van Europeanen komen (*binder*). Het bewustzijn, dat een lang woord, een compositum is afgekort kan verloren gaan (zo is *loods* uit mnl. *loodsman*) of blijven: *auto* naast *automobil*, *post* naast *postbode*; mal. *didepan* naast *dihadapan*, (omgangstaal) *madjakaja* naast *maharadja-kaja*. In het Javaans staat ook *patra* naast *patralijoen*. Viersyllabige ontleende woorden worden in Indonesische talen meermalen als combinaties van disyllaba opgevat en elliptisch afgekort: mal. *soeri* < *permaisori* < skt. *paramesvarī* „koningin”, *bidjak* < *bidjaksana* < skt. *vicakṣaṇa* „intelligent”, *sang warak* < *sang Warak-dara* (*warak*, jav., „neushoorn”) < skt. *Vṛkodara*-⁴⁾, jav. (lit.) *praja* < skt. *abhiprāya* „voornemen, bedoe-

¹⁾ Een verzameling dergelijke traductions facétieuses van in dit genre zeer productieve Fransen bv. bij A. Dauzat, *L'argot de la guerre* (1918), p. 190 vlgg.

²⁾ Zie over de geschiedenis van dit woord A. Dauzat, *La langue française d'aujourd'hui* (1908), p. 58. Het is dus een compositum ontstaan uit twee afgekorte woorden, zoals ook het Javaans kent, zie boven.

³⁾ H. Koziol, *Handbuch der englischen Wortbildungslehre*, § 665.

⁴⁾ Zie Van der Tuuk, *TBG.* 25, p. 518.

ling". Soms heeft splitsing plaats: *Nila-oetama* < *Tilottamā*¹⁾, *dewa-angsa* < *dirwansa*. Verkorting van een der delen komt voor: *bar.kasina* < *kajoe sina*, mal. *kajoe tjina*²⁾; *gajo kerbatu* < mal. *akar batu*.

In verkorting van vreemde woorden en leenwoorden³⁾ kunnen we zeer vaak de werking van analogie zien, het aanpassen van het niet-eigene aan een eigen woordtype. In het Duits gaat veelal de *-us*-uitgang van Latijnse namen verloren: *Hadrian*, *Mark Aurel* etc., in het Engels gaan *-ius*-woorden over in *-y*-woorden, zonder deminutieve betekenis: *Pliny*, *eucomy*. Dat langere uitdrukkingen in Indonesische talen nog al eens tweesyllabisch worden⁴⁾ zal ons, wanneer we de grote meerderheid der disyllabische grondwoorden in aanmerking nemen, niet verbazen⁵⁾: mal. *soka* < *a(ng)soka*, *tapi* < skt. *tathāpi*, *keton* < *ducaton*, *pakat*, *pēkat* < *moepakat*, *blanda*, (*w*)*landa* „Hollands. Nederlands", *listrik* < *electriciteit*, sas. *mako*, jav. *bako* < *tembako*, jav. etc. *minggo* < port. *domingo*, *permèn* < *pepermunt*, *derboes* < *donderbus*, *sado* < *dos-à-dos*, *terpas* < *waterpas*, *kotrèg* < *kurketrekker*, *babar* < *rhabarber*, *soklat*, *tjoklat* < *chocolade*, *sraja* < skt. *āśraya*-, *tama* (lit.) < skt. *uttama*-, eind en begin verdwijnen in mal. *negrah* < *anoegerah* < skt. *anugraha*. Al zijn de gevallen van aphairesis hier talrijk, suppressie van een middensyllabe komt ook voor: jav. *Noeripin* < *Noer-al-arifin*, *pesmèn* < *passement*, *tesmèn* < *testament*, *grampoen* < *gramfoon*, *boerkol* < *boerekool*, mal. *tarpin* < *terpentijn*, vgl. ook jav. *plopōr* < *voorloper* e.d. Bij een nauwkeurig onderzoek van alle bekende gevallen zou naar een regel kunnen worden gezocht: behoud van als essentieel gevoelde gedeelten van het woord (*termèn*) en aannemelijkheid van bepaalde consonantcombinaties in het midden (*r* + cons., *s* + cons., niet *t* + cons.) schijnen hier beide invloed te hebben. Elders hebben we met mechanisch-systeematische aphairesis te maken, naar het schijnt: atj. *teureula*⁶⁾ < *teureulat* < *ter-laad* < ned. *achterlaad*(*geweer*).⁶⁾ Ook inheemse polysyllaba zijn veelal verkort: men denke aan de Javaanse vormen: *rabi* < *arabi*, maar *adoes*⁷⁾; voorts aan *paran* < *aparan*, *mas-bèi* <

1) Adriani, Bare'e-Nederl. Wdb., p. 264.

2) Ibidem, p. 489.

3) Dwz. ingeburgerde vreemde woorden.

4) Toch valt het op dat bv. in het zg. Ambons-Maleis verscheidene polysyllaba blijven.

5) Ook in eigennamen: *Sjamsøedin* > *Soedin* > *Din*.

6) Snouck Hurgronje, V.G. 5, p. 192.

7) Zie bv. Kiliaan, Javaansche Spraakkunst, § 80.

mas ngabèhi. De zwakke uitspraak van deze enkele vocaal in antepenultima (waar ook in het Maleis e.a. IN. talen vocaal > *ě*) en de invloed van de talrijke disyllaba zullen hier hebben samengewerkt. Tot op zekere hoogte is het Engels te vergelijken: *mend* < *amend*, *peal* < *appeal* etc. Wanneer de eerste lettergreep van een woord in het Mori *i* luidt en het accent er niet op valt, verdwijnt hij gemakkelijk.¹⁾

Bij langere inheemse combinaties, eigenlijke en oneigenlijke composita en dergelijke verdwijnt ook vaak de aanvangssyllabe: titel + eigennaam: *dja bajoer* < *radja bajoer* in Mand. Bat.²⁾; daarnaast echter mal. *setangan* < *sa[poe]-tangan*, *didepan* < *dihadapan*, *sepada* < *siapa ada*, min. *taniaja* < *teraniaja*, jav. *ḍeḍaran* < *ḍeḍaharan* enz., sang. *mětêng* „proeven” < *mětembang*, e.a. Dat veel gebruikte formules en wendingen tot kleine omvang gereduceerd kunnen worden is bekend: eng. *good-bye* < *God be with ye*. In de Sangirese aanspraak van een man tot zijn makkers *manga apa ene* heeft over *mangapaene* verkorting tot *paene* plaats gehad.³⁾ Zo vindt men in het Javaans *dlanggoeng* < *dalan agoeng*, in het Maleis *toeantoe* < *tocan itoe*, *tangada* < *datang-ada*; in mori *ndi ama* „naar vader” is de *i* van het lidwoord opgegaan in *ndi*, zoals steeds na dit woordje.

Vaak in vaste verbindingen, stereotype wendingen, formules voorkomende woorden, bij het begin waarvan de hoorder al weet wat er komen zal, worden veelal minder duidelijk gearticuleerd: een deel van het woord wordt dan drager van de betekenis van het geheel (*mòge* beteekent *ik wens u een goede morgen*), zij het met verkorting: *m'neer* < *mijnheer*, of wel met ellips *auto(mobiel)*, *foto(grafie)*, eng. *will* < *last will*. Onachtzaam gesproken in vlug spreektempo gebruikte, vaak gezegde vormen waarin contractie- en assimilatieverschijnselen etc. voorkomen (allegro-vormen) behouden vaak de niet-veranderde, in langzaam-tempo geproduceerde woordvorm naast zich: mal. „twaalf” is bij vlug tellen *dobelas*, anders *doeabelas*, de telwoorden 1-10 wordt bij het tellen monosyllabisch: *loe* = *teloe*.⁴⁾ Spreekt de Dajak langzaam, dan zegt hij *i-akoe* „ik”, vlug, dan *jakoe*.⁵⁾ Bij den Manggaraier hangt het van het spreektempo af of hij *molétaoeng*,

¹⁾ Esser, Klank- en vormleer van het Morisch, I, p. 27, waar voorbeelden.

²⁾ Vgl. ook mal. > jav. *rangkaja* < *orang-kaja*.

³⁾ Adriani, Sangireesche Spraakkunst, p. 27.

⁴⁾ Zie compleet Kiliaan, Javaansche Spraakkunst, p. 180. Vgl. ook Adriani, o.c., p. 324.

⁵⁾ Brandstetter, Die Lauterscheinungen, § 340.

mětaoeng, (*n*)*taoeng* „altijd” zal zeggen. Zo zal men in mal. min. *pi* = *pergi*, mol. mal. *kiton* = *kita orang* allegro-vormen hebben te zien; vgl. ook mal. *didepan* naast *dihadapan*, *piara* naast *pelihara*; vlug sprekend zegt de Moriër „ik zeide het hem” *koepaakono* (gdwd. *paoe*), maar bij langzaam spreken komt de *oe* van het grondwoord weer te voorschijn: *koepaoekono*.¹⁾

Langere vormen blijven ook wel naast de kortere bestaan met een verschil in betekenis (eng. *story* - *history*), in semantische nuancering, in gevoelswaarde: *luitenant* en *luit*, *vader* en *va* behoren in verschillende sfeer en omstandigheden thuis: *fotografie* is een meer officieel, *foto* een meer dagelijks woord, vgl. ook bij eigennamen: *Josephus* (officiële naam): *Joseph* (dagelijkse naam): *Jos* (onder vrienden). Meermalen is de korte vorm niet in algemeen of beschaafd gebruik, beperkt tot bepaalde kringen: in studententaal *lab*, *bieb*, *miek*, *prof*, in het Franse argot zijn er vele²⁾: *aff* < *affaire*, *come* < *commerce*, die zich, vooral na de geografische en sociale vermenging in de Wereldoorlog, buiten hun oorspronkelijke kring verbreid hebben; of naast dergelijke verschillen krijgt de afgekorte vorm het karakter van een interj.: jav. *jang* „au, ach wat en derg.” bij. *bijang* (dial. en veroud.) „moeder”. Vgl. lat. *em* „daar, ziedaar!” < *e me* „neem”, ned. *stil* < *wees stil*.

Een merkwaardig procédé³⁾ is de verdubbeling van een afkorting, zoals in kindertaal en in de familiekring veel voorkomt: fr. *fanfan* < *enfant*, *gaga* < *gâteau* en dergelijke; het kind verdubbelt veel en is niet in staat langere woorden terstond geheel te reproduceren; zo in het Bare'e: *ine* > *ne* > *nene*. Jespersen heeft eens betoogd⁴⁾, dat wij „more or less definitely” kunnen zien, of afgekorte woorden van kinderen of uit milieu's van volwassenen afkomstig zijn: is het eind bewaard, dan heeft de afkorting waarschijnlijk in kindertaal z'n oorsprong: kinderen vergeten het begin gauw, het eind blijft het beste in het gehoor hangen, deens *Bine* < *Jakobine*, ned. *Stien* < *Christina*, en derg., eng. 'gar < *sigaar*, *pet* < *trompet*; afkortingen als *Beau* < *Beauclerc*, *Pam* < *Palmerston*, *cab* < *cabriolet*, *zep* < *zeppelin* daarentegen zijn woorden van volwassenen, ontstaan doordat de spreker kan veronderstellen dat de hoorder aan een half woord genoeg heeft. Er zijn echter uitzonderingen, zoals Jespersen zelf toe-

¹⁾ Esser, o.c., p. 28.

²⁾ Nagenoeg alle geapocopeerd, zie beneden.

³⁾ Zie ook Remarks on Onomatopoeia etc., TBG. 80, p. 170 vlgg.

⁴⁾ O. Jespersen, Language, IX, § 7; vgl. ook V, § 5 en VII, § 7.

geeft: deze kunnen soms te verklaren zijn, als *cel(lo)* < *violoncel(lo)*, *phone*¹⁾ en dergelijke. In het Franse argot²⁾ is verreweg het gewoonste, dat het begin van het woord bewaard blijft: *aff* < *affaire* enz. Zo ook in de beroeps- en groeps-talen van studenten: *bib(liotheek)*, *mi(e)k(roskoop)*, *prof*, soldaten: *luit(enant)*, maar bij andere is de geaccentueerde syllabe bewaard; het wegvallen van de niet-beklemtoonde eerste syllabe vinden we vaker.³⁾ In Indonesische talen treft ons een veelvuldig verloren gaan van het begin, ook bij volwassenenwoorden: mal. *rèk* „lucifer” < *korèk api*, jav. dial. *da* < *paḍa*, jav. *ṇḍak* < *moendak*, *sik* < *ḍisik*; daar accent- of klemtoon hier een betrekkelijk geringe rol spelen, lijkt mij hier de omstandigheid, dat de tweede (wortel-) syllabe de belangrijkste betekenisdrager is van gewicht te zijn. Zo is er een zeker samenvallen van gedaante van uit kindertaal (overgenomen in huiselijke en familiale taal) afkomstige afkortingen met de van volwassenen herkomstige; er zijn natuurlijk wel uitzonderingen: mal. *bida* van *bidadari* „hemelnymf”. Persoonsnamen worden vaak afgekort: in Europese talen vaak met aphaeresis: eng. (*Her*)bert, *Bet* < *Elizabeth*, ned. *Mien* < *Wilhelmina*, al zijn er ook andere vormen: *Jo* < *Johan(na)*, *Cor*, *Piet*, *Kees*; hiermee zijn te vergelijken jav. *Joed* < *Soejod*, *Nah* < *Minah* < *Aminah*, mal. *Ali(min)*, mad. (*Sabi*)jà. Dan ook verwantschapsnamen als jav. *man* < *paman*, (*a*)ḍi, (*ka*)kang, mal. (*a*)bang, mad. (*a*)naq, (*em*)boeq etc., bij langere woorden mal. (*tjoe*)tjoenda, *ma(manda)*. Maar bij Bare'e eigennamen laat men meestal de laatste syllabe(n) weg: *Tarc* < *Tareka*.⁴⁾ In het Mori weer komen beide wijzen van afkorting voor.⁵⁾ Ook titels worden veel gebruikt en bij de eerste syllabe begrepen, bovendien vaak lang, gaarne korter gemaakt: jav. *dèn* < *radèn* < *rahadyan*, (*ben*)dara, *tèn* < *assistent*⁶⁾, mal. *toek* < *datoek*, in Europese talen: *ober(kell)ner*, *luit(enant)*. Vandaar ook jav. *djerbasa* < *djoeroe-basa*, *djertoelis* < *djoeroe-toelis*, *péran* < *pangéran*. Evenzo de voor den dagelijkschen gebruiker vaak te lange eigennamen, van plaatsen etc.: ned. *De meer* < *Watergraafsmeer*, *Ourwater* < *Oudewater*, jav. *Bonagoeng* < *Kebon-agoeng*⁷⁾, mak.

¹⁾ Homonymie etc., zie boven.

²⁾ Zie H. Kjellman, *Mots abrégés et tendances d'abréviation en français*, Uppsala Univ. Årsskrift 1920, V, 2.

³⁾ Zie boven.

⁴⁾ Adriani, *Spraakkunst der Bare'e-taal*, p. 33.

⁵⁾ Esser, o.c., p. 29, waar bijzonderheden.

⁶⁾ Ook: *ja stoor* < *ja pastoor*.

⁷⁾ Voorbeelden ook bij Walbeehm, *De woorden als zindeelen in het Javaans*, § 383.

Djoempandang < *Oedjoeng-pandang*, sang. *Dimpu* < *Dimpulraeng*.

Bevelen en dergelijke uitdrukkingen die kort en krachtig moeten zijn ondergaan een dergelijke lot: ned. *vort* < *vooruit*, *schei uit* > *sjuit*!, eng. 'shun < *attention*, jav. *roem* (cf. *djeroem*) „gaan liggen” (tot vee); jav. *atrèt* < ned. *achteruit*! Zo ook formules als *blief* < *als het U beliest*, vaak gebruikte stopwoordjes (*tuurlijk* < *natuurlijk*), jav. *ga* < *engga*, *mangga* „zoals U wenst, als 't U beliest”, en het verbreide *tabé* „neem mij niet kwalijk; gegroet”, skt. *kṣāntavya-* „er moet vergeven worden”. Daarbij moeten we terstond doen aansluiten krachttermen, vloeken etc.; maar hier is nog een ander moment aanwezig, schroom, meestal om godsdienstige, of ook „bijgelovige” redenen, om bepaalde woorden geheel uit te spreken, ned. *potver*..., *wel-alle*..., fr. *tudieu* < *vertu-Dieu*, zo min. *astaga* < *astagfir-ullah*.

Het woord *tjilaka* „ongelukkig, rampzalig” gebruikt men liever niet uit vrees, dat het ongeluk zal aanbrengen, den spreker rampzalig zal maken; men laat het half onuitgesproken (atj. *tjila*) of — een ander procédé om het z'n omineuze kracht te doen verliezen —: men wijzigt de vorm of klank (type *wel-alle-mensen*, *potvolblommen*! fr. *vertubleu*): atj. *tjilakenü*, jav. *tjiléké*, *tjilékin*, *tjilokoén*¹⁾, jav. *tobat*, *tobal*, *tobil*, *toblas*, *toblèg* etc. „'t is zonde” en derg.; zo ook woorden voor sexuele zaken: *mori dei* is waarschijnlijk opzettelijke verminking van *sele* „vagina”²⁾. De woordvervormingen onder invloed van taboe- en daarmee samenhangende verschijnselen hebben al meer dan eens de aandacht gehad; de ruimte ontbreekt mij hier nader toe te lichten³⁾, dat mij meer dan eens een zekere eenzijdigheid in het over dit punt opgemerkte is opgevallen.

Een ander verkortingsverschijnsel, dat studie waard is, is de ellips in deze zin, dat van uitdrukkingen van meer dan een woord slechts een gedeelte overblijft (*beware* < *God beware me*), dat de betekenis van het geheel gaat dragen. Meermalen ontstaat deze door emotioneel spreken: op het woord waarop het aankomt wordt, ten koste van de rest, alle nadruk gelegd: *geen tijd*! < *ik heb nu geen tijd*, elders weer door weglaten van het niet nodige: *een twaalfuurtje bij Heck*. Ook dit moet hier onbesproken blijven.

Woorden maken deel uit van het complete systeem, dat iedere taal

¹⁾ Zie ook Hoesin Djajadiningrat, De magische achtergrond van de Maleische pantoen, p. 27.

²⁾ Esser, o.c., I, p. 49.

³⁾ Mijn opmerkingen hierover verwerk ik in een afzonderlijk artikeltje in deze Bijdragen.

vormt en dat aan voortdurende verandering onderhevig is. Een van de oorzaken van die verandering is hierin gelegen, dat ieder kind, iedere generatie het reeds door ouderen en vroeger-levendenden gebruikte taalgoed voor zich, dus opnieuw, moet interpreteren. Een deel van deze interpretatie is het analyseren der vormen. Deze analyseringsarbeid kan slechts verricht worden bij een voldoende aantal bekende gegevens in wat tot den hoorder komt. Een volledig onbekende taal kunnen we zonder hulpmiddelen niet leren verstaan, en zelfs wanneer we een taal goed kennen, zelfs bij onze moedertaal, zullen we af en toe — al hebben we hier in het algemeen geen moeite met het onderscheiden van de afzonderlijke woorden en hun „bestanddelen” —, bij het ontmoeten van een woord dat we zelf niet of niet vaak gebruiken of bij het aantreffen van een uitdrukking in een ongewone situatie, nog even beduusd staan, zoals ik zelf onlangs bij: *zeepresten*, *ballastbed*. Van het standpunt van traditioneel taalgebruik en etymologie onjuiste interpretatie doet zich vooral dan voor, wanneer in het bestaande taalsysteem een vorm of combinatie inderdaad voor tweeërlei opvatting vatbaar is. Bv. wanneer een veel voorkomend stameinde identiek is met een flexieuitgang. Minder ontwikkelde Engelsen spreken van *a Chinee* en *a Portugee* voor *Chinese* en *Portugese*; het eind van het woord is dan als de pluraaluitgang opgevat en wanneer er van een *Chinees* of *Portugees* sprake is, weggelaten. Zo is *a marquee* „grote tent” ontstaan uit *marquees* < fr. *marquise*, *pea* < middeleng. *pese* < o.eng. *pisa* < laatlat. *pisa*, *cherry* < *cheris* < fr. *cherise* enz., en in de algemene taal opgenomen. Tot leenwoorden is het verschijnsel niet beperkt: eng. *riddle* < midd.eng. *redels* < o.eng. *rædelse*. Ook verkeerd leggen van de woordgrens komt voor, vooral, wanneer twee woorden vaak op elkaar volgen, bv. lidwoord en substantief etc. Het begin van het volgende woord kan dan bij het voorafgaande genomen (substractie), of ook het eind van het voorafgaande of ook een kort voorafgaand woord in z'n geheel bij het volgende woord getrokken worden. Ook hier krijgen dus bestaande woorden een nieuwe gedaante. In Franse volkstaal spreekt men van *la cétylène*, *la pendicite* < *l'acétylène*, *l'appendicite*; zo is *la Guyenne* < *l'Aguyenne* < *Aquitania* ontstaan. In Duitse dialecten vindt men *est* i.p.v. *nest*, wegens „onjuiste” splitsing van *ein nest*; anderzijds heeft *die akonisse* < *diakonisse* z'n begin verloren; zo hebben ned. *adder*, *aak* hun *n* verloren in *den aak*, *een aak* i.p.v. *de naak*, *een naak* (vgl. *du natter*, *nachen*), zo is eng. *an umpire* „scheidsrechter” < me. *a nompere*, eng. *North Riding* (een

district in Yorkshire) < *North Thriding* (= derde deel). Anderzijds is bv. fr. *lierre* < lat. *hedera* verlengd met de *l'* van het lidwoord; ook ngr. *ῥῶμος* „schouder” i.p.v. ogr. *ῥμός* naar *τὸν ῥμόν* waaruit men de slot-*n* bij het substantief trok; zo is eng. *nickname* < me. *an ekename* „bijnaam”, en zeggen Vlamingen *nonkel* < fr. *oncle*. Dat deze gevallen van metanalyse — zoals men deze verschijnselen noemt — in kindertaal vaak voorkomen is reeds meer dan eens opgemerkt en is te begrippen (eng. *a napple* < *an apple*), dat er curieuze veranderingen kunnen optreden als eng. *he runs an Indian muck* (in het jaar 1687) < *he runs a muck* < ... mal. *amoek*¹⁾ verdient nog wel eens onder de aandacht gebracht te worden.

Ook in de talen van Nederl.-Indië komt metanalyse voor.²⁾ Ik noem enige voorbeelden. In de Tantu Panggelaran en elders is sprake van *andaka*, i.p.v. *Nandaka* (naam van een stier), elders van *atgata*, i.p.v. *natgata* „bevreesd”, Korawāśr. 26, 26A Sw. lezen we *awaratna*, waar bedoeld zijn de negen juwelen, *nawaratna*; zo staat *Awanatya*³⁾ i.p.v. *Nawanatya*, *Awaruci* naast *Nawaruci*. „Langer worden” van een woord constateren we bv. in ojav. *nuroja* „vrouwelijke borst” < skt. *uroja*; jav. (lit.) *nora* = *ora* < *tan ora* < *tan wara*; ojav. *mottama* < skt. *niṣṭa-madhyama-uttama*-, geïnterpreteerd als *n.-madhya-mottama*-, en, weer anders *samoga* < *syamogha* < *sy amogha*.⁴⁾ Dat het in deze gevallen meestal een *n* betreft zal geen toeval zijn, vele „grammatikale” woorden, *yan* „dat”, *n* „id.” etc., ook *tan* „niet” eindigen op -*n*, alsmede -*an* (suffix); er is dus steeds veel kans dat een *n* onmiddellijk voor een vocalisch beginnend woord staat. Een andere klank die op deze wijze voor een substantief komt of er van losgemaakt wordt is *ni*, op zichzelf of als *an* ongeveer met ons bepaald lidwoord weer te geven. Met *i* verbonden *ini* „op, te, bij”: *ini uni* „vroeger”, zonder *i* komt het woord voor als *uni* en *nuni*. Zo vindt men njav. *ingarep* en *ngarep* „voor, van voren”, *ngarepan* „voorgalerij etc.”; het grondwoord is zonder twijfel *arēp* (∞ mal. *hadap*), de *ng* stamt van *in*. Ook in plaatsnamen, als (ng)*Grogol*, die „met een nasale voorslag gesproken worden”, hebben we een rest van *in*; hier is dus het tegenovergestelde gebeurd als bv. in de Italiaanse plaatsnaam *Teramo*, die vroeger *Interamo* heette, wat men als *in T.* opvatte. In

1) Hier is dus het eerste deel van het niet duidelijke woord als het lidwoord opgevat.

2) Ik verwijs naar Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931), p. 463 en 89 (1932), p. 76.

3) Berg, Middeljav. hist. trad., p. 17, noot.

4) Maleise wajang, Van der Tuuk, TBG. 25, 489 vlgg.

Duitse plaatsnamen treedt hetzelfde verschijnsel op: in Vogtland *Meßbach* < *im Eßbach*, *Neiberg* < *in Eiberg*, *Dröde* < *in der Öde* etc.¹⁾ In *Sryawantipoera* < *Śrī Awantipura*²⁾ is het honorifieke *śrī* niet begrepen. In *toea mpasima* „collecteur van de sima' oeloe, belasting”, *toea mpasoebi* „vaccinateur”, *toea mpetoro* „gezaghebber” enz. is de prenasalering te verklaren uit de *n* van *mal. toean*.³⁾

Meer dan eens is in een IN. taal een deel van een vreemd woord voor een inheems vormend element aangezien. Ojav. *nita* „wedenschap, spelinzet” is uit skt. *paṇita*, *pa-* is hier als het bekende praefix, *nita* als tweelettergrepig grondwoord beschouwd. In skt. *karkaṭa* „kreeft” kan iets dergelijks gebeurd zijn: > *karēkaṭa* > *rēkaṭa*, maar hier hebben waarschijnlijk ook metathesis en dissimilatie plaats gehad: *karkaṭa* > *krakaṭa* > *krēkaṭa* > *rēkaṭa*. Vgl. ojav. *nastapa* „verdriet”: skt. *manastāpa-*, in het Mal. *nastapa*, *nestapa*; mal. *sohor* „vermaard” < *mesohor* < (arab.) *masjhoer*. Arab. *tafakkur* „in gedachten verzonken” > mal. *tefekoer*, *tepekoer*, soms *terpekoer* (gedapteerd naar het praef. *ter-*), hierop is gebouwd *memekoer* (Van Ronkel); mal. *pakat*, *pekat* in *sepakat*, „eensgezind” < *moekapat* < *muāfaqat* is een ander geval. Uit de verdubbeling *pertama-tama* blijkt dat men in mal. *pertama* < skt. *prathama-* „eerste” het praefix *per-* heeft gezien. (Skt.) *upadūta-* „adjunct-bode”, verkort > mal. *padoeta* > (*pe(n)doeta*) kan als *pě-* vorm bij *doeta* < skt. *dūta-* „gezant, bode” beschouwd worden⁴⁾; arab. *taṣawwur* „verbeelding, voorstelling” werd atj. *teusawō* en, opgevat als *teu*-afleiding, *sawō* „z. voorstellen”, zo ook arab. *taṣdiq* > atj. *teuseudië*, > *seudië*.⁵⁾

Metanalyse is het ook, wanneer in het Sangirees van het grondwoord *antehē* „rangschikken” de *ma*-vorm: *mangantehē* gevormd wordt: *ma-nga-ngatehē* „rangschikker”, waarin dus de *ng* die het praefix *ma-* „sluit”, mee-gerepliceerd wordt.⁶⁾ In dit licht zou men misschien ook varianten als mal. *esang* (: *mengesang*) : *kesang*, *engsoet* : *kesoet*, *alang* : *kalang*, *atoeng* : *katoeng* etc. eens kunnen bezien. Worden in het Toba-Bataks tweesyllabige woorden herhaald, dan trekken ze, als ze met een vocaal beginnen, hun slotconsonant soms

¹⁾ O. Weise, *Unsere Mundarten*² (1919), p. 36.

²⁾ Maleise wajang, Van der Tuuk, TBG. 25, 489 vlgg.

³⁾ Esser, *Klank- en vormleer van het Morisch*, § 127.

⁴⁾ Zie Wilkinson, *Malay-English Dictionary*, I, 293.

⁵⁾ Zie ook Hoesein Djajadiningrat, *Atj.-Ned. Wdb.*, III, 697; 711.

⁶⁾ Bijzonderheden bij Adriani, *Sang. Spr.* p. 91.

voor het gehele woord ¹⁾, bv. *gulok-gulok* uit tweemaal *ulok* (*g* i.p.v. *ka*²⁾), *puyup-puyup* < *uyup*³⁾. Welke oorzaak zal hiervoor aansprakelijk zijn? Ik vermoed, dat men i.p.v. *uyup-uyup*: *uyu-puyup* is gaan zeggen: de slotconsonant van een voorafgaand woord vormt één syllabe met de met een klinker beginnende aanvangssyllabe van het volgende woord: er wordt *ihot-tihot* en niet *ihot-ihot* gesproken.³⁾ Op deze zelfde wijze zou dan mal. *kanak*² „een klein kind” uit *anak*² ontstaan zijn, zoals de uitdrukking in het Daïri luidt; in het Madoerees is *kanaq* de vorm voor kind; langs dergelijke weg ontstaan?; mogelijk behoren ook gevallen als jav. dial. *kikrik* „prutsig” naast *ikrik* hierbij.⁴⁾

Op overeenkomstige wijze wordt langs metanalytische weg een woord wel eens uitgebreid met een klank die oorspronkelijk tot een praefix behoorde. In het Maleis van Perak⁵⁾ verdwijnt de *-r* van de praefixen *ber-*, *per-*, *ter-* niet voor vocalen, maar sluit zich dan daarbij eng aan, zodat men *berapa* als *be-rapa* spreekt; in de verdubbelde vorm zegt men dan *berapa-rapa*, en zo *beroentil-roentil* van *oentil*, *terendjak-rendjak* bij *endjak* etc. Men vergelijk ook doubletten als mal. *reban*: *eban* (*tereban*) „met kracht wegwerpen”. Een klassiek voorbeeld is jav. *tampa* „zonder”, dat uit *tan* „niet” + het praefix *pa-* van een volgend woord (bv. *tan pawuwus*) ontstaan is; daarmee vergelijkbaar zijn *samja* (poët.) = *sami*, waar de *a* oorspronkelijk praefix van het volgende woord was, die daarvan des te gemakkelijker losraakte daar hij in polysyllaba, gelijk we zagen, verloren ging. De aangegroeide slotconsonanten van Rotinees, Timorees etc.⁶⁾, waar postpositie van pronominale e.a. elementen bestond, moeten ook in dit verband genoemd worden.

Wat kan er toe hebben geleid, dat de *kasitela*, de „Kastilische” aardvrucht, waarvan de naam vermoedelijk via het Ternataans in het Bare'e is gekomen, waar hij als *tora* bekend is, in laatstgenoemde taal de vorm *katetela* heeft aangenomen?⁷⁾ En wat heeft de Bare'esprekers er toe gedreven van het Boeginese, uit het Maleis ontleende

¹⁾ Van der Tuuk, *Tobasche Spraakkunst*, p. 47 (sub IVa); TBG. 18, p. 133.

²⁾ Ibidem, § 30 I.

³⁾ Ibidem, § 9.

⁴⁾ Iets anders is het verkortingsverschijnsel dat bv. in het Mori optreedt: **ama*² „oom” (*ama* = „vader”) > *maama* etc., zie Esser, o.c., p. 54.

⁵⁾ Zie Wulff, in *Acta Orientalia* 4, p. 280.

⁶⁾ Bestudeerd door Jonker, Over de eind-medeklinkers in het R. en T., Bijdr. Kon. Inst., dl. 59 (1906), p. 263-343.

⁷⁾ Adriani, *Bare'e-Nederl. Wdb.* (1928), s.v.

woord *parakara*, „een pĕrkara, rechtzaak” *karakara*¹⁾ te maken, wat als verdubbeling van *kara* opgevat aanleiding heeft gegeven tot *mo-karakara* „twist of rechtszaak hebben”. Het woord *soeasa* „spinsbek”, ook *tembaga soeasa*, wordt op Bali *tĕmaga wasa* genoemd, in Minangkabau ook *asō-asō*; ned. *verpleger* > jav. *plikplik*; de dewadaroeboom wordt mal. *daroe-daroe*; ar. *silsilah*, -t „geslachtsboom” > mal. *silah-silah*, ook wel *salah-silah*; boeg. *sikosi* „sloep” > bar. *kosi-kosi*. Maar onze voorouders maakten van *manggistan’s māngustangussen* en de Engelsen vormden schertsend uit ned. *hoogmogenden*: *hogan-mogan*, uit *hotchpot* (vgl. ned. *hutspot*): *hodge-podge*, van de naam van den dichter *Ambrose Philips*: *Namby-pamby*; in Z.-Ned. Bar-goens wordt zig. *pisjav* „melken” *chaf-saf*.²⁾ In al deze gevallen moeten we uitingen zien van de sterke neiging tot herhaling, herhaling met variatie, rijm en assonantie, waarover ik elders in den brede gesproken heb; waarbij ook onder omstandigheden (verminkingen van eigennamen etc.) neiging tot spot en scherts, meer in het algemeen nog een zekere speelsheid, die vooral bij kinderen zo vaak tot verdubbelingen leidt, te voegen zijn. Ook in jav. *jodemporem* en *djadem-parem*, vervormingen van ned. *jodoform* en derg. zal invloed van rijmtendenzen aanwezig zijn.

Er bestaat meestal een als levend gevoelde betrekking tussen een woord en zijn afleidingen, ook tussen de verschillende afleidingen onderling: *bakken*: *bakker*: *bakkerij* etc. Ieder die Nederlands spreekt „voelt”, dat *bakker* bij *bakken*, *drager* bij *dragen*, *machtig* bij *macht*, *krachtig* bij *kracht* „hoort”. Er zijn nu gevallen, waarin een woord, dat naar het uiterlijk lid van een dergelijk systeem, minder ruim: een afleiding is, maar niet in werkelijkheid doordat andere leden niet voorkomen, door de spraakmakende gemeente toch als zodanig wordt opgevat, wat aanleiding kan geven tot het onbewust creëren van nieuwe „quasi-primaire” woorden. Een dergelijke afleiding van een korter woord uit een langer door weglating van ’n vormend element, of van iets dat als vormend element wordt beschouwd, of ook van een ander woord door substitutie van een ander vormend element noemt men *Rückbildung*, retrograde afleiding, eng. *back-formation*. Niet in alle gevallen zijn op deze wijze tot stand gekomen woorden gemakkelijk te herkennen. Eenige voorbeelden: van Engelse verba worden door aanhechting van *-er* en *-ing* substantiva gevormd; omgekeerd zijn

¹⁾ J. G. M. Moormann, *De Geheimtalen*, p. 386.

²⁾ Ook in het Koelawi, zie de opmerking van Adriani-Esser, *Koelawische Taalstudien*, II, p. 47.

enige verba uit dergelijke eerst zonder verbum bestaande naamwoorden ontstaan; *soothsayer* > *to soothsay*, *sightseeing* > *to sightsee*, zo ook *to mix-bathe*. In het Latijn bestond *pugnare* „strijden” als afleiding van *pugnus* „vuist; vuistslag, vuistgevecht”; van het werkwoord werd als „postverbaal substantief”, retrograad, afgeleid *pugna* „gevecht”. In het Duits werd *tiefsinn* afgeleid van *tiefsinnig*, niet andersom; het substantief treedt meer dan een eeuw later ($\pm$ 1750) op dan het adjectief; zo ook *wach* uit *wachen* naar model van *siech*: *siechen*. Zo zijn in het Bare’e naar het „voorbeeld” van *toedjoe* „wijzen”: *tanoedjoe* „wijsvinger”, *wewe*: *walewe* „omwikkelen” naast *walidjodjo* „wrijven” *widjodjo* en dergelijke vormen ontstaan.¹⁾ Ook wanneer een deel van een woord ten onrechte als een bekend suffix wordt opgevat zien we wel Rückbildungen ontstaan: lat. *somnolentus* „slaperig” werd fr. *somnolent*, wat als een participium op -ant klinkend, aanleiding gaf tot *somnoler* „dommelen”. Eng. *butcher* „slager”, uit het Frans ontleend (*boucher*), gaf aanleiding tot *to butch*, *chauffeur* is ouder dan *to chauffe* etc.

Het Tontemboanse woord *kōmantēs* „tomaat”, waarschijnlijk van het Spaanse *tomates* afkomstig, evenals tonsea *tamantes*, „is behandeld alsof het met het infix -um- was gevormd van een stam *kantes*”²⁾, vandaar de vorm *manantes* „het inwijden van het eten van tomaten, nadat dit gedurende een zekere tijd verboden is geweest”. Uit mal. *perniagaan* „koophandel”, *perniagakan* „verhandelen”, *berniaga* „handel drijven” zou men tot het, weliswaar uit de toon vallende, grondwoord *niaga* concluderen en zo geeft Wilkinson³⁾ het dan ook op, terwijl Klinkert als artikel *baniaga* „meestal verkeerd *bērniaga*”, Van Ronkel *bērniaga* opnemen; het is maar of men zich op etymologische samenhang, die in het verleden realiteit had, of op het huidige taalbewustzijn beroept. Volgens dit laatste is *niaga*, in het Minangkabaus zelfs met de in dit geval bekende „ontnasalering”, *tiaga* het grondwoord, doch dit is „rückgebildet” uit het uit skt. *vāṇija-* „koophandel” ontstane *bērniaga*. In het Dayaks zijn op dergelijke wijze de woorden *riksa* en *risa* „het onderzoeken” gevormd: op het leenwoord uit het Sanskrit *parikṣā* „het onderzoek” zijn daar *mariksa* en *marisa* gebouwd: *ma-* werd als praefix gevoeld, en zo ontstonden ook *tara-*

¹⁾ Adriani, Spr. d. Bare’e-taal, p. 35. Ik zou hier de naam volksetymologie, die Adriani bezigt, vermijden.

²⁾ Adriani, Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wet., Lett., IV, 9, p. 324, n. 2.

³⁾ Wilkinson, M.-E. Dict. II, 172, hoewel hij verwijst naar *bēniaga* (I, 120).

riksa en *tararisa* „undersucht werden können”¹⁾. In het Maleis staan naast elkaar *senggara*, *lenggara* en *sělenggara* „iets in orde houden, zorg dragen voor”, ’n *toekang senggara* is een „huisbediende”. Een etymologie van de woorden wordt in de lexika niet opgegeven. Het zou mij niet verbazen, als zij hun oorsprong hadden in skt. *saṅgraha*-, dat o.a. „het in orde houden, bewaren, zorgen voor, besturen; een vriendelijke behandeling etc.” betekent. Indien dit zo is, is *saṅgara*, *senggara* de oudste Maleise vorm, waarop de langere vorm *sělenggara* werd gebouwd — door Klinkert frequentatief genoemd; in hoeverre terecht, daarover elders —; dit heeft men dan opgevat als gevormd met het praefix *sě-*, waaruit men dan een secundair grondwoord *lenggara* geabstraheerd heeft, waarvan dan weer *kělenggara* „zorgen voor, zich bemoeien met” afgeleid zal zijn.²⁾ In het Javaans bestaat *senggara* „vleien, vriendelijk toespreken”, welke betekenis wellicht een andere herkomst doet veronderstellen. De nevenvorm *srenggara* „minnekozerij”, en ook „vleien” kan ons op weg helpen: deze zal terug gaan op skt. ojav. *śṛṅgāra*-, „sexuele liefde”³⁾, en de *-r-* kan, als geval van inverse analogie, naar gevallen waarin vormen met en zonder *r* op die plaats naast elkaar staan, als een „toevoeging” beschouwd zijn, en *senggara* als nieuw grondwoord, mogelijk met blending.⁴⁾ Wanneer in het Soendaas het aan het Arabisch ontleende *nikah* „huwelijk” wegens zijn nasaal aan het begin „tot vrouw nemen” gaat betekenen en dan een grondwoord *tikah* (*ditikah* „getrouwd, van de vrouw”) wordt gevormd, of wanneer er naast jav. *samboet*, via *namboet* een vorm *ditamboet* ontstaat, zijn dat vergelijkbare verschijnselen van inverse analogie. Het zou niet juist zijn uit deze voorbeelden te concluderen, dat alleen ontleende woorden dergelijke lotgevallen kunnen hebben: mal. *kesoengai* „naar de rivier gaan” betekent „zijn gevoeg doen”: *kesoengai besar* en *ketjil* zijn „grote en kleine boodschap”, *penahan kesoengai* een „middel om diarrhee te stoppen”; *soengai* heeft z’n oorspronkelijke betekenis hier verloren; in het Minangkabaus waar *kasoengai* = *boeang air ketjil* heeft men, *ka-* door *ta-* vervangende, ook *tasoengai* „z’n gevoeg doen” gevormd.

1) Zie ook Dempwolff, Zs. f. Eingeborenen-Sprachen 13, p. 165.

2) De Oud-Javaanse woorden *saṅgraha* en *saṅgra* steunen m.i. deze opvatting: *saṅgraha* betekent er o.a. „opwachten met, voorzien van, onthalen, verwelkomen”, een *ghrasaṅgraha* is een „logeervertrek”, *ṇaṅgra* betekent „eten klaar maken”; vgl. ook njav. *pasanggrahan*. Zie de plaatsen bij Van der Tuuk, KBW. III, 436.

3) Vgl. ook Van der Tuuk, KBW. III, 108 s.v.

4) Zie daarover beneden.

Een uitgebreid terrein, waarop woord-vormende en woord-ver-vormende tendenzen die in een taal leven zich plegen te realiseren is dat der ontleende woorden. Al vindt men in menige Spraakkunst van Archipel-talen „ter inleiding” enige reeksen leenwoorden opgesomd — in boeken „voor de practijk” overbodig, maar uit cultuur-historisch oogpunt ook voor een aanvanger van nut ¹⁾ —, een systematisch taalkundig overzicht van de lotgevallen van vreemd taalgoed in de Indonesische talen laat nog steeds op zich wachten. In een dergelijk overzicht zouden ook zover mogelijk de mate van verbreiding in een taal, het milieu, waarin het ontleende goed is opgenomen en doorgedrongen bestudeerd moeten worden.

Vreemde of onduidelijk geworden inheemse woorden behoeven vaak verduidelijking; een der wijzen waarop dit kan geschieden is toevoeging in vertaling of uitleg van een deel van het woord, waardoor voor den wetende een tautologie, voor anderen een aanknopingspunt en een gedachtebepaling ontstaan die het woord hanteerbaarder maken. Welbekend is ned. *porte-brisée-deur*, zelfs nog wel *dubbele porte-brisée-deur*. Er is in het Nederlands, evenals bv. in het Duits, zelfs een afzonderlijke categorie van composita, de tautologische of explicatieve, bv. *rendier* waarin *dier* („hertachtig dier”), reeds in het Noors een toevoeging achter de eigenlijke naam (onoors *hreinn*), voorkwam, die niets met *rennen* te maken heeft; in *windhond* was *wind* de naam, *hond* het genus, zo *muilnier* < lat. *mulus*, e.a. De Arabische Paradijsrivier *al-kauṭar* is door de Javanen *kali-kauṭhar* genoemd, de Maleiers voegen daar soms *soengai* nog voor, daar ze *kali* niet als „rivier” begrijpen en in de uitdrukking een viersyllabisch geheel zien. En evenals Nederlanders spraken van *kajatehout* < *kajoe djati* + *hout*, zo kent de Maleier *minjak pétroli* „petroleum”, *angin palwin* „valwind”, *pisau pènnès* „pennemes”.

Een nog als zodanig gevoeld vreemd woord ziet er in de ogen van de spraakmakende gemeente vaak nog niet vreemd genoeg uit. Men weet, dat men de juiste uitspraak van het vreemde woord niet bezit, men weet ook wel eens min of meer nauwkeurig waar de fout schuilt, men tracht zich zelf te verbeteren en schiet dan wel eens zijn doel voorbij, daar waar niets te verbeteren valt. Zo wordt fr. *Sedan* ten onzent vaak *Sédan*, *paedagogiek* wel eens *paedogozjiek*, *jurist* wel *dzjurist*; men spreekt van de *deïktische methode*, enz. Vooral wanneer

¹⁾ Een belangrijke lijst van beïnvloedingen en leenwoorden in het Bare'e vindt men bij Adriani en Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's III, p. 71 vlg.

een reeks van vreemde woorden een zelfde karakteristieke eigenaardigheid hebben kunnen ze in deze richting invloed oefenen. Welbekend waren in het Maleis de statige Sanskrit woorden die met *mahā-* beginnen: *mahārāja* „grootvorst”, *mahādēwa* „grote God”, *Mahāmeru* „de grote berg Meru”; en zo *maharesi* „grote ziener”, *mahamenteri* „eerste minister”, e.a. en soms werd *maha-* < *ma-*, zo *madjana*, *mahdjana*, ’n titel, *maraja* voor *maha-*, ook in het Javaans. Is het wonder dat men in *makota*, *mahkota* „kroon” < skt. *mukūṭa*- en *maligai* „(prinsesse) paleis” (uit het Tamil) onjuist uitgesproken vormen ging zien en de woorden wilde verbeteren, resp. tot *mahakota* en *mahaligai*?

Interessant is steeds het optreden van doubletten, woorden van gemeenschappelijke oorsprong, doch met verschillende geschiedenis, zij het dat beide inheems, maar uit verschillende taalmilieu’s stammen (zo bv. *hoofs* en *heus*), zij het dat we met leenwoorden die in verschillende perioden, kringen etc. zijn opgenomen (zo komen *taveerne* en *tabernakel* uiteindelijk uit dezelfde bron), of met andere gevallen te doen hebben. De Arabische feminina op *-at* vertonen zich in Maleis, Soendaas, Javaans veelal met de Auslaut *-ah*: *Aminah*, *Basrah*, *Djabarijah*, *Djamirah*, *Djoedah*, *Fatimah*, *Sarah*, etc., voorts gemeen-zelfst. naamwoorden als *falasafah*, *faedah*, *fitnah* (f ook als p) etc. Er zijn echter ook verscheiden gevallen met *-at*: *amanat*, *hikmat*, *hormat* enz. Maar in dit wisselvallige gedrag van arab. *-at* ligt de mogelijkheid tot het ontstaan van doubletten. Arab. *barakat* „zegen, voorspoed” is in het Maleis opgenomen als *bērkat* „(God’s) zegen, zegenend werk”, deze zegen kan aan iets gehecht zijn, aan een persoon, een naam, aan geschenken; daarvan kan dan een gunstige en weldadige invloed uitgaan. Speciaal dat wat men van een slametan (gemeenschappelijke godsdienstige maaltijd met zegebede) meeneemt of aan een genodigde die niet tegenwoordig kon zijn doet toekomen komt hier in aanmerking. In het Javaans en in de Soendalanden vindt men nu *bērkah* in de betekenissen „zegen” (ook „voorspoed”), daarnaast *bērkat* „bepaaldelijk voor: spijs ... die men ... van een feest mededraagt”¹⁾ „geschenk in eetwaren ... van een slametan”²⁾, terwijl volgens Pigeaud *berkat* in de betekenis „zegen” verouderd en gewestelijk is.

Skt. *śāpa-* „vloek” leeft in het Maleis voort als *serpa* en (frequent) *serapa(h)*; het tweede betekent „bezweringsformule, vervloeking

¹⁾ Coolsma, s.v.

²⁾ Pigeaud, s.v.

(tot het veranderen in 'n andere gedaante bv.)"; *soempah serapah* is „eden en vloeken", het „is used of curses only"¹⁾; het eerste kan ook zegenend zijn: *dengan berkat serpa isteri zahid*. In het Maleis staan naast elkaar *poedja* en *poedji*. Het eerste betekent „de goden vereren met het opzeggen van formulieren etc. volgens het oude heidense ritueel, om in het bezit te komen van bovennatuurlijke krachten, derhalve in de praktijken van bezweerders etc. en in de literatuur ook bij de verering van idolen", dan ook „vereren". Het tweede duidt aan „lof, prijs, loven, bezingen". Tezamen gebruikt bv. *seseorang jang moedah kagoem, jang moedah memoedji dan memoedja*.²⁾ In het Javaans vindt men naast *poedja* „(godsdiensstige) verering": *poedji* „bede, biddende wens; aanbidden, toewensen". Het Soendaas heeft *poedja* als „godsdiensstige verering", *poedji* als „lofprijzing, roem, glorie"; het Atjehs *poedja* „vereren (van geesten en heiligen), offer aan, bezweren, wondervermogens in werking stellen etc.", ook wel „(ver)eren (mensen)", en *poedjòë* „prijzen, loven, aanbidden (bijz. van Allah)". Het tweede woord is over grote delen van de Archipel verbreid: mak. boeg. etc. *poedji* „prijzen, goedvinden", soms ook met de betekenis „toverformule; bidden" er bij, als in het Sasaks. In het Oud-Javaans blijkt van deze semantische differentiatie wel minder: *pūjā* is er „(godsdiensstige) verering, eredienst; vereren, prijzen, huldigen, aanbidden", *puji* „eren, prijzen, vieren"; ook personen kunnen object van als werkwoord gebruikt *pūjā* zijn. Toch is het verschil niet origineel: het Sanskrit heeft slecht *pūjā* met de betekenis „eerbetoon, verering, enz.", en naar analogie van vele paren als *dewa* „god": *dewī* „godin" etc. moet in het Oud-Javaans en mogelijk elders de nevenvorm op *-i* ontstaan zijn. Zoals vaker is zich toen een differentiatie in betekenis gaan ontwikkelen.

Het moderne Javaans maakt onderscheid tussen *kaboedajan* als equivalent van ned. cultuur of beschaving en *kaboedidajan* als weergave van ons culture(s), „(grote-landbouw) onderneming (in het bijzonder suikerfabriek)" (Pigeaud, s.v.); het Maleis kent in eerstgenoemde betekenis *kaboedajaan*. Jav. *kaboedidajan* is zonder twijfel afgeleid van *boedi-daja* „plannen beramen tot iets, zich moeite geven en inspannen", *kaboedajan* van *boedaja*, een verouderd en literatuurwoord voor „met verstand begaafd; verstand; beschaving, cultuur". In laatstgenoemde betekenis is dus een het karakter als abstractum

¹⁾ Wilkinson, s.v. *serpa*.

²⁾ Alisjahbana, Lajar terkembang, VL. 1239, p. 6.

soulignerende afleiding het grondwoord gaan aflossen, zoals dat wel meer gebeurt. Het wil mij voorkomen, dat *boedi-daja* en *boedaja* ten slotte doubletten zijn, de tweede vorm dan ontstaan langs de weg der z.g. haplogogie uit *boe[di]daja*, vgl. lat. *stipendium* < *stipi-pendium* (*stips*, gen. *stipis* „een klein muntje”), en derg. *Boedi* < skt. *buddhi*-is „vernunft, intellect”, *daja* betekent in het Javaans nog „werkkracht, energie, de kracht die in iets werkt, invloed”, maar ruimere betekenissen leven nog in Soendaas en Maleis: „beleid, bedacht middel (ten goede of, vaak, ten kwade), listigheid etc.” En zo kent ook het Soendaas *boedi-daja*: „beleid”.

Uiteraard bestaan er ook doubletten van andere soort: fonetische differentiatie bij eigen woorden als mal. *sepit* en *sempit*, jav. *djaloe* (lit.) „man, manlijk” < *djalě*, naast *djalěr*; waarbij waarschijnlijk ook bat. *herbang* „de vleugels etc. uitspreiden”: *hembang* „uitgespreid (doek, mat)”, en dan ook morfologische als jav. *njangang*: *nandang*, *njoewoen*: *noewoen*.

Geen doubletten, maar variaties hebben we voor ons, wanneer in een opnemende taal verschillende pogingen om een ontleend woord zo goed mogelijk weer te geven, naast elkaar te vinden zijn: *eau-de-cologne* wordt in het Maleis *air londor*, *ā. kolong*, *a. dakelong*, *minjak kelonjor*, op Java ook *klonjo*; de Arabische naam van de planeet Venus, *zuhra*, wordt *zohara*, *djoeara*, *ketjoera*, *kedjora*, ned. *gordijn* > jav. *gordèn*, *gardin*, *gerdim*, *kerdim* etc. Van dergelijke varianten zouden uitgebreide verzamelingen aan te leggen zijn, waarbij op geografische en sociale verbreiding, reïnterpretaties en adaptaties gelet diende te worden. Soms is het zover gekomen, dat de meest oorspronkelijke gedaante van een woord hoogstens nog als nevenvormen bekend is: mal. *katjapoeri* „middendeel van een groot gebouw, hoofdgebouw, binnenpaleis, middelste van een reeks terrassen”, waarvan *kancapoeri*, *kanjapoeri*, *ganjapoeri* nevenvormen zijn, lijkt mij op skt. *gañjapuri* „schatkamer in de burcht” terug te gaan.

Van ontlending uit meer dan een vreemde bron, van een zelfde begrip uit meer dan een andere taal, ja van uiteindelijk hetzelfde woord in de onderling wat verschillende gedaanten, waarin het in twee vreemde talen voorkomt, is meer dan een voorbeeld aan te wijzen. En dit behoeft nauwelijks verklaring. Heeft vooral het Maleis niet reeds een lange aanraking met verscheidene vreemde talen tegelijk, en zijn er speciaal in de Europese talen niet allerlei Westerse cultuurwoorden op enkele bijzonderheden in uitspraak na algemeen bezit? En is het op de eilanden van de Grote Oost bv. altijd wel uit

te maken of een woord rechtstreeks uit het Nederlands of over het Maleis of langs meer dan een kanaal is binnengedrongen? Zo vinden we in het Maleis van de Straits *barnis* < eng. *varnish* en in Ned. Indië *pernis* < ned. *vernīs*. Een *lantéra* is in deze taal een ouderwetse lamp: < port. *lanterna*, een nieuwerwetse of stormlamp heet *lantin* < eng. *lantern*; in het Soendaas is de oudere ontleening *kartoe* meest speel-, de jongere *kar* meest landkaart. Op tweeërlei wijs aan Maleise woorden aangepast is het woord voor *asperge*: van het eng. *asparagus* maakte men *akar saparoh keras*, in het lange en onuitsprekelijke Engelse woord met zijn voor Indonesische oren vreemde klankcombinatie hoorde men een gehele omschrijving, „but with the idea that *asparagus* is so called because only half is eaten”¹⁾; het ned. *asperge*, *aspersie* werd *akar Parsi*, de Persische *akar* („wortel, lianeachtig gewas”).

Ook semantisch gedifferentieerde doubletten van eigen woorden bestaan: de Dajakker zegt *aka* van zijn eigen oudere broer of zuster, *kaka* van die van een ander.²⁾

Er is nog een vorm van doubletten, die ook voor sommige Archipeltalen de aandacht verdient. Van der Tuuk noemde een bepaalde groep Batakse woorden kwalificatieve werkwoorden: *rará* „rood” (accent op de ultima): *rará boenga on* „rood is deze bloem”, = *marára boenga on*. Treedt *rara* als substantief op, dan ligt het accent op de voorlaatste.³⁾ In het Nias kan bij een aantal woorden „der Ton bei derselben Form des Wortes bald auf der einen und bald auf der andern Silbe liegen, wodurch dann die Bedeutung eine andere wird, z.B. *bóngi* „Nacht, es wird N., es ist N.”, *bongí* „heute Nacht”.⁴⁾ Wordt in het Dajaks *gila*² gesproken *gilāgilā*, dan betekent het „een beetje onnozel”, maar als *gīla gīla* is het „een ieder onnozel”.⁵⁾ Hier treedt dus accentverschil woordvormend op, een verschijnsel ook van elders bekend: vedisch *kárṇa-* is „oor”, *karnā-* „geoord”, gr. *γλανκός* „fonkelend”: *Γλανκος* als eigennaam; men denke aan het accentverschil tussen *bahuvrīhi-* en *tatpuruṣa-composita* in deze talen. Het Engels heeft vooral in ontleende woorden vaak een onvast accent, een eigenaardigheid die „benut” is om twee woorden uit een te maken door beide vormen met gedifferentieerde betekenis vast te houden. Ten tijde van Shakespeare onderscheidde men niet zoals nu *cónjure*

¹⁾ Wilkinson, M.-E. Dict. II, p. 216.

²⁾ Zie verder Hardeland, Versuch einer Gramm. d. daj. Spr., p. 57 vlg.

³⁾ Van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst, § 42.

⁴⁾ Sundermann, Niassische Sprachlehre, p. 7.

⁵⁾ Hardeland, Versuch einer Grammatik der Daj. Spr., p. 67.

„to use charms” en *conjure* „to call upon one solemnly”; zo betekent *antique* „old-fashioned”, *antic* „odd, ungraceful”. Andere IN. voorbeelden zijn bv. nog in het Sangirees¹⁾ te vinden, waar een duidelijk hoorbaar verschil bestaat tussen *éne* „daar; die” en *ené* „en voorts” e.a. accentsverandering in de „vocatief”, sang. *amáng* „vader” is zeer verbreid²⁾: niet alleen het Sanskrit, maar o.a. ook het Grieks kent het: *πάτερ* bij *πατήρ*.

Ik kom nu tot een groep van verschijnselen, waarvan naar mijn mening van de Archipel-talen materiaalverzamelingen moeten komen, nl. die welke men veelal samenvat onder de term „volksetymologie”. Tegen de naam zijn vaak bedenkingen geuit, omdat het volk geen etymologie in wetenschappelijke zin zoekt, maar zich moeilijk te begrijpen woorden door verbinding met doorzichtige duidelijk maakt. In de meeste gevallen kan men bij volksetymologie het volgende waarnemen. Een woord uit de eigen taal kan losraken van zijn etymologische verwanten, doordat deze van gedaante veranderen of uitsterven; bij een ontleend woord, dat in een taal wordt opgenomen bestaat in de regel geen nauw samenhangende groep, het is er geïsoleerd. Een niet meer begrepen of niet meer door een gehele groep van woorden gesteunde term of een geïsoleerd ontleend woord klinkt vaak zo, dat het in zijn geheel of een gedeelte ervan identiek is of lijkt met een bekend woord. Het bewuste woord wordt dan anders geïnterpreteerd. Ned. *weids* betekende oorspronkelijk „zoals het bij de jacht betaamt” (vgl. *weidman*, *weitas*), derhalve „flink en statig, luisterrijk”, tegenwoordig kent men *weid-* in deze betekenis niet meer in levend gebruik en zoo hoort men „in de nieuwe spoorwagens heeft men een weids uitzicht”, derhalve *weids* geassocieerd met *wijd*, en voorzover ik zie, als een wat plechtiger, verhevenere, mogelijk ook intensiever uitdrukking voor het daardoor aangegeven begrip. Ned. *potig* was oorspronkelijk „koppig”, thans „krachtig, met sterke handen”, door associatie met *poot*; het Franse *durabel* „duurzaam” hoort men in de volksmond wel bezigen voor „duur”; *grotesk* wordt gebruikt voor *groots*; Duits *friedhof* was oorspronkelijk *friethof* (ned. *vrijthof*) „ingefriedigter Hof”, tegenwoordig als „Friedens-Hof” opgevat; eng. *pantry* „provisiekast” is later verbonden met *pan* „pan”, terwijl het in werkelijkheid uit M.E. lat. *panitaria* „plaats waar brood

¹⁾ Zie Adriani, Sangireesche Spraakkunst, pp. 15, 18 vlg. Zijn opmerkingen over de aard van het accent in deze taal zijn onvoldoende; men krijgt er geen duidelijk beeld uit.

²⁾ Zie Adriani, t.a.p., p. 19.

wordt gemaakt en bewaard" is; in ned. *hanteren* ziet men *hand*, of-schoon het uit fr. *hanter* ontleend is, dat vroeger ook „uitoefenen" betekende: *hanter un office* etc. Het uit het Javaans ontleende *gladakker* (< *gladag*) „slecht paard" werd (*glad* = „slim") als „slimmerd" uitgelegd. De Javaan legt de oude uitdrukking *lir mimi mi(n)toena* „als een onafscheidelijk paar *mimi*-vissen" zo uit, dat *mimi* het mannetje, *mi(n)toena* het wijfje is: *lir mimi lan mi(n)-toena*, en — meer eigenlijke voorbeelden —: *awot sari* „een bloem aanbieden; eerbied betuigen" als van II *wot* „brug" komende, dus „met een bloembrug (tot de Godheid enz. komen)", zo vindt men in het Maleis de *sawa*-slang wel als *oelar sawah* „sawah-slang". Niet zo heel zelden gebeurt het, dat twee woorden die etymologisch niets met elkaar te maken hebben gedeeltelijk in klank overeenstemmen, zodat „men" ze als samenhangend kan voelen. Algemeen verbreide tendenzen zijn hier te onderkennen: een zoeken naar duidelijk herkenbare samenhang van de woorden (het leggen van verband op deze wijze vinden we bij allerlei volkeren in zekere cultuurstadia, ook bij individuen, kinderen op zekere leeftijd etc.), het leggen van verband tussen naam en zaak. Zoals uit sommige bovengenoemde voorbeelden blijkt kan er bij deze reïnterpretatie zelfs een betekenisverandering van het woord op deze wijze optreden.

Een verschijnsel, dat, hoewel het zijn oorsprong in het bovengenoemde vindt, daarvan toch te onderscheiden is, bestaat hierin, dat de spraakmakende gemeente een woord dat door toevallige gelijkheid in klank aan een ander woord herinnert zo wijzigt, dat de gelijkenis groter wordt, of wel in het algemeen een woord in vorm gelijk maakt aan een inheems of bekendklinkend woord of het een inheemse klank geeft. Hier spreekt men wel van adaptatie (of „gecompliceerde volksetymologie"). Bijna steeds zijn de erbij betrokken woorden composita of als zodanig er uit ziende uitdrukkingen, meestal aan een andere taal ontleend. Ned. *hangmat* dat de aangeduide zaak aardig schijnt weer te geven, is evenals du. *hängematte*, eng. *hammock*, fr. *hamac* etc. als zeemanswoord uit de taal der Kariben (*hamáca*), bij wie men de zaak leerde kennen; *velocipède* wordt vlaams *velocipaard*; eng. *run-a-gate* (*gate* „weg") < *renegade, country-dance* > fr. *contredanse*, ned. *honingraat* > *honinggraat*, de uitdrukking in *Morpheus' armen* heet in Ierland, waar *Murphy* een bekende persoonsnaam is, in *Murphy's armen*; de *koolraap*, hoe Nederlands hij er uit ziet, is uit italj. *cauli-ravi* (du. zelfs *kohlrübe*), het *fenum graecum*, fr. *fenugrec* werd wel *fine Grêt*, *fine Margrêt*. Bij deze omvormingen

komt het op de eerste plaats op het klankbeeld aan; de betekenis speelt vaak een zeer secundaire rol: lat. *agrimonia* „'n bep. plant” werd fr. *aigremoine* „zure monnik”, deens *agermaane* „akkermaan”; het Latijnse woord is zelf al een vervorming van gr. *ἀγρεμώνη*. Ik zag ergens de *Lippe Biesterfeldstraat* veranderd in *Lippen-Distelveldstraat*; een beroemd voorbeeld is *unguentum Napolitanum* > *umgewendte Napoleon*. Dat kinderen graag dergelijke adaptaties produceren is bekend: *lepeltraan* < *levertraan*, *kloksimia* < *gloxinia*, gevallen waarin de semantische zijde wel belangrijk is. Soms zijn dergelijke veranderingen product van opzettelijke, individuele, meer dan eens humoristische invallen; dan gaan ze over in woordspel, waarbij meestal een zekere (vaak „halve” of quasi) geleerdheid aan te pas komt. In beperkte taalkringen worden ze dan wel populair, een enkel komt verder: eng. *sodawater* > *sober water*, *atheïst* iemand die geen *thee* drinkt, fr. *tramway* > *traîne-moi*, du. *podagra* > *pfotengram*, *Weihnacht* > *weinnacht*. Dan wordt het, wat het tot dusver behandelde niet was, woordspel. Een groot aantal dergelijke woorden zijn van bijzondere interesse voor onze kennis van volksgeloof, folklore etc. Het is meer dan eens betoogd, dat „de voorkeur om door klanksuggestie bedektelijk te zeggen wat men niet ononthuld wil meedelen”¹⁾ in de Archipel zeer verbreid is, dat de raadselspreuken, pantoens, wangsals hierin goeddeels een verklaring vinden; en men haalt dan bekende voorbeelden aan: Javaanse waranghouders bewaren een takje of stukje hout van de *tjemara*-boom als talisman, dat doet de kopers komen, jav. *mara*; Maleiers te Sibolga bieden de *belanak*-vis als huwelijksge Geschenk aan, deze zal kinderzegen schenken (*beranak*); op Zuid-Celebes geeft men een bepaalde vis, *pânno*²⁾, als huwelijksge Geschenk, opdat hij het jonge paar *pânno* „vol (aan voorspoed)” zal maken.³⁾

Het zou echter onjuist zijn dergelijke „toespelingen” aan te zien voor typische uitingen van Indonesische mentaliteit; al te zeer lijkt mij in de literatuur de voorstelling gesuggereerd dat deze en dergelijke eigenaardigheden karakteristiek zijn voor den Javaan of andere Archipelbewoner, in tegenstelling met wat „wij” denken of geloven. Veeleer juist schijnt mij te zijn de voorstelling, dat deze en dergelijke uitingen „algemeen-menselijk”³⁾ zijn, ook „bij ons” voorkomen, dat ze

1) Vgl. Hoesin Djajadiningrat, De magische achtergrond van de Maleische Pantoen, Rede Batavia, 1933.

2) Meer voorbeelden bij Matthes, Bijdr. tot de Ethnologie v. Z.-Celebes, p. 25.

3) Wat natuurlijk niet wil zeggen: overal aantoonbaar.

echter in milieus, waar het logisch-intellectuele, het rationalistische de overhand heeft boven „het primitieve”, worden teruggedreven of zijn uitgebannen. De *tjemara* en *belanak* staan op één lijn met de *ancolie* (*akelei*), die in Frankrijk als symbool van droefenis en *mélancolie* gold, met de *populier* (*peuplier*), die tijdens de Franse revolutie bij uitstek als vrijheidsboom gold: de boom des volks (*peuple*)¹⁾, met het tegen koorts (*Fieber*) gebruikte *Bieber-* of *Fieberkraut*²⁾, met de ohdu. *biboz*, *bivoz*, *bi-fuoz* (*Beifuß*), die „bij de voet” aan het been werd gebonden tegen vermoeidheid; de Vedicische *apāmārga*-plant, waarin men „afveger” kan horen, veegt alles af, het *bādhaka*-hout verwijdert (*bādh-* „verwijderen”) etc. Hoeveel Heiligen zijn er in Europa niet met de zorg voor de genezing van bepaalde ziekten of kwalen, met de behartiging van de belangen van bepaalde personen belast alleen wegens hun naam: St. *Rosa* werd aangeroepen tegen de *roos*, St. *Lambertus* tegen de *lamheid*, St. *Augustin* tegen *oogziekte* (in Duitsland), St. *Valentin* tegen *Fallsucht*, St. *Claire* „guérit les maux d'yeux, fait qu'on voit clair”, St. *Rémy* is „patron des débiteurs (∞ remis?).”³⁾ Reeds de bekende Stephanus maakte er in 1566 op opmerkzaam⁴⁾: „à quelques saints on a assigné les offices suivant leurs noms, comme (pour exemple) quant aux saints médecins, on a avisé que tel saint et tel guariroit de la maladie qui avoit un nom approchant du sein On a fait St. *Maturin* le médecin des fols (ital. *matto*)”. En bij de Romeinen werd de nymf *Egeria* als geboortegodin vereerd: „*Egeriae nymphae sacrificabant praegnantem, quod eam putabant facile conceptam alvum egerere*”.⁵⁾ Alles volksetymologie, berustend op hetzelfde geloof: namelijk dat een naam geen ijdele klank is maar verband houdt, ja wezensgelijk is, met de zaak zelf.

Ook in de Indonesische talen vinden we menig geval van een adaptatie die tevens een „populaire” verduidelijking of interpretatie is. *Limonade* is een verfrissende drank, dus > jav. *iman adem*, van *bain-marie* maakt de Javaanse kokkie, door *banjoe* „water” verleid, *banjoe Maria*⁶⁾; denkt ze in *patrasèli* < *peterselie* misschien aan *patra* (literair woord) „blad”? Zo het bekende mal. *masa Allah* „de

1) Voorbeeld ontleend aan K. Nyrop, in *Mélusine*, 4 (1888), 506.

2) Waarover K. G. Andresen, *Ueber deutsche Volksetymologie*³ (1878), p. 154.

3) Een uitvoerige verzameling bij H. Gaidoz, in *Mélusine* 4 (1888), 508 vlgg. en 5, passim; zie ook J. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde*² (1933), II, p. 330.

4) H. Etienne, *Apologie pour Herodote*, ch. 38.

5) Paul. Fest. 77.

6) Ontleend aan F. P. H. Prick van Wely, *Neerlands Taal in 't verre Oosten*, 1906, p. 181, n. 1.

tijd Gods" i.p.v. arab. *mā šā' Allāh*; *Periangan* „een mythisch paradijs", eig. „verblijfplaats der *hyangs*, goden", onduidelijk geworden, wordt uitgelegd als „land van vreugde": *riang* „blij, vrolijk", *Langka-soeka* „een koninkrijk uit de Gouden Eeuw" als *alang-kah soeka* „hoe genoegelijk (is het er)". Jav. *pasanggiri* „plechtig bepaalde voorwaarde etc.", zonder twijfel samenhangend met skt. *saṃgirate* „beloven", wordt uitgelegd als *pasang + giri* „zo vast als een berg"¹⁾; *anoeraga* „nederig" luidt ook *anor-raga*, is hier skt. *anurāga*- „toegenegenheid" onder invloed van de adaptatie (*anor: sor* „beneden, onderdoen") van betekenis veranderd?

Vaak is er op een opvallende, zelfs geestige wijze verband gelegd, vooral in die gevallen die in beperkte kringen gebruikelijk zijn, bij benamingen waarmee algemeen bekende personen of zaken door een adaptatie worden getypeerd. Een spaarzame heer *De Wit* wordt *Doewit* genoemd (woordspel); een vrome heer *Allaard*: *Toeān Allah*. Te Soerabaja waren vroeger twee broeders die gezamenlijk een kantoor hielden, *Enschedé* geheten; de oudste die er eerst alleen was werd door de bevolking *Ens gedé* genoemd; de jongere die later kwam werd haast automatisch *Ens ketjil*. Niet zonder komisch effect is de naamsverandering van een heer *Bonebakker*: *Boenoe-bakr*, *Boeloe-bakr*, *Aboe-bakr*!²⁾ De volksetymologische uitleg van het woord *kapitalist* als *kapi-setali* („ongelovige-een kwartje") is typerend en duidelijk depreciërend en voor menig eenvoudig man voldoende explicatie van het begrip. „Snouck Hurgronje pointed out in his discussion of an Achinese poem on the holy war against the Dutch, how the Achinese term for the *marechaussee* corps (ach. *badusi*, *majusi*), which had distinguished itself on active service, worked just as forcefully on the sentiments, as in the Moslem traditions the *Majûs* or fire-worshippers are the worst infidels thinkable".³⁾ Schertsend is weer een explicatie als *běrok hantar hasil* „de aap die winst brengt" voor batav. mal. *běgok antasil* „een bof-achtige ziekte".

Vaak is de wijze waarop adaptatie heeft plaats gehad zodanig, dat er niet het minste verband tussen de benoemde zaak en de betekenis van het gesubstitueerde inheemse woord te bespeuren valt. Daartoe

¹⁾ Zie Gericke-Roorda, Jav. Hdwb. II, 283.

²⁾ Een mooie „verarabisering" is ook *Arifin-al-barak* < *Ary Verbrugge*, Van der Linden, De Europeaan in de Mal. Lit., Diss. Utrecht 1937, p. 94. Daarentegen wordt *Barzandji* wel *Berdjandji*.

³⁾ Drewes, The Influence of Western Civilisation on the Language of the East Indies Archipelago, in The Effect of Western Influence on Native Civilisation in the Malay Archipelago, Weltevreden 1929, p. 156.

behoren o.a. mal. *air lodji* voor *arlodji horlodji* < ned. *horloge*, soend. *oendoerberoek* < ned. *onderbroek*, jav. *karang-mêlik* < ned. *karne-melk*. Klinkt *bramakarsa* (*brama* „vuur”, *karsa* „willen”) niet echt-Javaans?, en toch is het ned. *bloemencorso*; *poerwaganda* is niet „begin-geur”, maar *propaganda*, *radjawerdi* „email” heeft etymologisch niets met „koning” en „betekenis” te maken, maar gaat terug op perz. *lāzuwardi*; vergelijk ook mal. *selaberak* < ned. *schabrak*. Dat er nonsens ontstaat of de pointe verloren gaat doet er niet toe: *pantjanaka* „vijf + nagels” > *pantja kanaka* („vijf” + „goud”) als naam van nagels; mal. *bidjak-leksana* i.p.v. *bidjaksana* < skt. *vicakṣaṇa*- „intel-ligent”.

Een paar interessante gevallen, waarbij we tevens zien dat vier-lettergrepige vreemde woorden, zelf vaak composita, den Indonesiër meermalen als een combinatie van twee disyllaba in de oren klinken, — door adaptatie kunnen ze dan een meer „eigen” voorkomen krijgen, — volgen hier. Het welbekende skt. *svayamvara*-, ceremonie in kṣatriya-kringen, waarbij een meisje een echtgenoot kiest (tegenwoordig als jav. *sajembara* ook voor „prijsvraag” in gebruik!), is als *silam bara* in het Maleis doorgedrongen, wat goed klinkt, maar of men nog verband met *silam* „duister” en *bara* „gloeïende kolen” heeft kunnen bedenken? De uitdrukking *bertawakkoel* „z'n toevlucht nemen tot God” is wel verhaspeld tot *batoe akal* „steen van het vernuft”; arab. *kull'* en *kāsar*, mal. *koelakasar* geworden, „de gehele inboedel, — bagage”, wordt in Kedah *kelang-kasar*; amb. mal. *kontji-stori* < *consistorie*. Daarentegen kan men in de verandering van de „leeuwen-troon” *singgasana* tot *singguh* („de reis onderbreken”) + *sana* („daar”) wel een poging tot interpretatie zien. Het zou de moeite lonen inheemse verklaringen van dergelijke uitdrukkingen, ook uit de literatuur bekend, te verzamelen.

Curieus zijn ook de lotgevallen van de naam van de veel-gezochte onsterfelijkheidsdrank¹⁾; het geneeskrachtige „doden-weer-doende-leven” skt. *mṛtasāñjīvanī*, waarschijnlijk onder invloed van het welbekende skt. *amṛta*- „onsterfelijkheidsdrank” in de Oud-Javaanse literatuur tot *amṛtasāñjīwanī* en *amṛtāñjīwanī* geworden, is tenslotte als „levenswater, levensdrank” gevoeld en zo vinden we dan in de Maleise letteren *air merta-djiwa*, waarin *merta* met het bekende verlies van de *a* in polysyllaba in het Javaans voor *amṛta* staat. Maar bij *merta-djiwa* is het niet gebleven: *merta* staat in het Maleis — met *serta-merta* heeft men blijkbaar geen verband kunnen leggen — ge-

¹⁾ Ik verwijst ook naar Bijdr. Kon. Inst. 89 (1932), p. 291 vlgg.

ïsoleerd en zo is het wel veranderd in *merga-djiwa*, wel onder invloed van het welbekende *merga-satwa* „het gedierte des velds”, *mergadipati* „koning der dieren” etc.

De Chinezen hebben bij de geboorte van deze vervormingen meer dan eens het peetoomschap bekleed.¹⁾ Dat de *muhallil*, de man die met „legale fictie” bereid is om een tussenhuwelijk aan te gaan ten einde een nieuw huwelijk tussen een echtpaar na de derde *talāk* mogelijk te maken, *Tjina boeta* „blinde Chinees” genoemd wordt, wat uit de skt. term *cihnībhūta*- vervormd is, heeft Van der Tuuk²⁾ reeds gezien. Minder bekend is wellicht, dat de *sēna-maki* „de van Mekka afkomstige en als de beste beschouwde senna”, < ar.-perz. *sanā'i makkī*, atj. *sana maki*, in het Maleis niet alleen tot *soena maki* geworden is, maar dat er ook een vorm *tjina maki* bestaat. Van de sida *rhombifolia*, waarvan de wortel voor medicinale doeleinden gebezigd wordt, komt de inheemse naam in vele varianten voor: o.a. *sēlēgoeri*, *sēnanggoeri*, *sēdagoeri*, *sēnagoeri*, *sēdēgoeri*, *tjēlēgoeri*; daarbij ontbreekt ook *tjina-goeri* niet.

Er zijn woorden bij wie de omstandigheden tot een opname en inburgering in een vreemde taal meewerken.³⁾ Van fr. *plaquer*, zelf ontleend aan nederl. *plakken*, is afgeleid *placard*, o.a. „affiche sur les murs”, dat zijnerzijds, in het Nederlands gekomen (*plakkaat*), door onze voorouders wel tot *plakkaart* werd vervormd, waarmee naam en zaak aardig tot overeenstemming gebracht werden; later kwam het woord in de Archipel en werd in het Javaans opgenomen als *plēkat*, in het Maleis als *pēlēkat*, waar een inheems homoniem met de betekenissen „hij die aanplakt, aankleeft” en „plakmiddel” reeds bestond, en hierbij voelt het leenwoord zich blijkbaar zo goed thuis, dat Wilkinson⁴⁾ niet durft te beslissen: „*pēlēkat* or *surat pēlēkat*: poster, placard; possibly from (Dutch) *plakaat*”. De titel *maarschalk* had wat meer aanpassing nodig: hoewel meestal *maresekalek* geworden, treffen we⁵⁾ ook de vorm *Mas kalak* aan, welke op Java niet uit de sfeer viel. Zo ook „mal.-port.” *pagerman* < ned. *baggerman*.

Er is in het Maleis een sterke tendenz in de derde syllabe van ach-

¹⁾ Vgl. ook du. *chinarinde* „kinabast” < *quinquina* en derg., niet uit China, maar uit Peru!

²⁾ Van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst, p. 19; vgl. K.B.W. I, 564. Zie ook Bijdr. Kon. Inst. 88 (1931), p. 499 vlg.

³⁾ Woorden die niet vreemd klinken, als bv. *sekaker* < *sjacheren*; *mangkir* < *mankeren*, *sekongkel* < *konkelen*.

⁴⁾ Wilkinson, M.-E. Dict. II, p. 36.

⁵⁾ In de Sja'ir pērang Bētawi.

teren tot weinig geprononceerde uitspraak van de vocaal: vaak treedt $\check{e}$ op, ook in leenwoorden, waar op die plaats een andere vocaal te verwachten was: *retjana* < skt. *racanā*, *Petukal*, *Pertugal* < *Portugal*, *peteroem* < ned. *patroon*. Maar er zijn uitzonderingen. Dat tot die uitzonderingen ook behoren *talipoen*, *talifoen* < europ. *telefoon* en *taligram*, *taligrap* < *telegram* en *telegraaf* verbaast ons niets: de aanknoping met *tali* „koord, snoer, touw en al het dergelijke” ligt bij deze met „draden” werkende Westerse uitvindingen wel zeer voor de hand: en hoe mysterieus is hun werking: dat *telegraaf* zelfs *tali gēlap* (*gēlap* van de duisternis die verbergt) wordt, is ook al te begrijpen; en hoe omineus kan een *telegram* zijn, hoe kan het den ontvanger doen schrikken en trillen, hoe kan het zijn voorgevoelens tot waarheid maken: geen wonder, dat Minangkabauers de telegraaf tot *tali gara*^s maken (*gara*^s „het trillen der lippen, oogleden, neusvleugels etc. als voorteken beschouwd”).

Sommige woorden verbinden Oost en West in uitwisseling van cultuurbezit en gemeenschappelijkheid van linguïstische „verhaspeling”. In de Sēdjarah Bantēn lezen we¹⁾, dat Molana Joesoep *garwé koēta boeloewarti bata kalawan kawis* „bolwerken van bak- en koraalsteen bouwde”, en in de Maleise sja’ir over de Chinezenoorlog is sprake van *balai warti*, waarbij aan het welbekende *balai* is gedacht, waarvan Wilkinson meer dan 25 verbindingen — *b. agoeng*, *b. angin*, *b. bēndoel*, *b. dērma* etc. etc. — opsomt. Het woord dat in het Javaans als *baloewarti* of *balowarti* („ring- of vestingmuur, in het bijzonder van vorstenverblijven”, in de Vorstenlanden), in het Maleis als *baloearti* bekend is, is aan het Portugees ontleend, waar *baluarte* „wal, bolwerk” betekent, evenals in het Spaans. In deze talen is het ontleend aan zuid-fr., provenc. *baloart*, *balouard*, wat het in de 15e eeuw optredende fr. *boloart*, *boulouart*, *boloirque* is, waarnaast de neenvormen *bollewers*, *bolluwercq*, *bollewarque* duidelijk de herkomst uit het Westelijk deel van het Germaanse taalgebied (de oudste teksten waar het voorkomt zijn uit Vlaamse streken afkomstig) aantonen; daar betekende het bij ons nog bekende *bolwerk*, mnd. *bolwerc*, mhd. *bolwerc*, gelijk bekend een aarden, vaak door planken en anderszins gestutte borstwering, ook een zeewering, waarin *bolle* vermoedelijk een boomtronk, dikke plank aanduidde²⁾; een *bolwerk* is dus de

¹⁾ Geciteerd bij Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de S. B., p. 146.

²⁾ Over dit laatste Franck-Van Wijk, Etymol. Wdb. der Nederl. Taal, s.v.: literatuur over het woord bv. bij Gamillscheg, Etym. Wtb. d. franz. Spr., p. 129; Von Wartburg, Franz. etym. Wtb. I, 429.

vestingwal; en toen de wallen van Parijs, bij het groter worden van de stad, naar buiten verlegd moesten worden, bleven de oude *bolle-warque's* *boulouart's*, met bomen beplant, als brede straten over, en vinden we vanaf de XVIIIe eeuw de oude naam met nieuwe betekenis als *boulevard* in gebruik.

Van veel interesse zijn ook de in Europa eveneens bekende uitleggingen van geografische en andere eigennamen die we in de literatuur herhaaldelijk aantreffen: *Sumatra* is *semoet raja*, *Patani* is *pa'tani*, *Malajoe* is „weglopend”¹⁾ en dergelijke. Dat deze uitleggingen voor ons evenmin etymologische autoriteit hebben als de verklaringen van eigen namen die men geeft in omschrijvingen of synoniemen in wisseltaal is duidelijk: bij de laatste is vaak een willekeurig deel van het woord als stam beschouwd en is de analyse op de klank of op goed geluk af tot stand gekomen.²⁾

Soms worden twee of meer ontleende woorden op den duur verward. In het Bare'e is *kontoro*, uit mal. *kantor* (ned. *kantoor*) beïnvloed door *kontorololo* < ned. *controleur*, die in „het kantoor” zetelt.³⁾ Reeds in Oud-Javaanse werken vindt men de uitdrukking *malapātaka*⁴⁾, waarin het tweede deel skt. *pātaka*-, adj. „ten val brengend”, subst. „misdaad, zonde” is, het eerste skt. *mala*- in de in het verhaalwerk der Zeventig papegaai-vertellingen (*Çukasaptati*) voorkomende betekenis „in lager bestaan, als dier etc. geïncarneerd” (cf. *malina*:- *nikṣṣṭa*-) vertegenwoordigt; het geheel duidt aan „de door een vloek etc. teweeg gebrachte gebrekkige of gedrochtelijke gedaante”. In het Maleis leeft de uitdrukking voort als *mala pataka* „ongeluk of rampzalige toestand, waarin men speciaal door een vloek, betovering, door toedoen der (oude) goden is gekomen en waardoor men meestal in de gedaante van een ondier of in een afzichtelijke gestalte moet leven”. Het eerste deel wekt associaties met *malang*: *oentoeng malang* „tegenspoed”, vandaar dat ook *malang-pestaka* voorkomt, waarnaast ook *bala-p.*, waarbij zonder twijfel aan het uit het Arabisch overgenomen *balā'*, *bēla* „plaag, beproeving, onheil” gedacht is. De tweede helft *pataka* heeft soms de vorm *pestaka* aangenomen, waarbij we moeten bedenken dat *pestaka*, *poestaka*, het skt. *pustaka*- „manuscript, boek”, in het Maleis als „wichelboek, bezweringsformulier, toverboek, toverkunst, voorspelde toekomst, horoskoop, zwarte kunst, magie, magisch

1) Zie ook Van der Tuuk, Bat. Leesboek, IV (aant.), p. 43; vgl. ook p. 118 vlg.

2) Voorbeelden o.a. Adriani, Sangireesche Spraakkunst, p. 58 en 59.

3) Zie Adriani, Bare'e Wdb., p. 318.

4) Zie ook Van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. IV, 581.

wapen etc.” voorkomt; *bala poestaka* wordt dan ook door Klinkert vermeld en verklaard als „rampen door betovering of bezwering”, en vermoedelijk zal een Maleier deze verklaring (dus uit *balā*, *bela* en *poestaka*) zonder bedenken aanvaarden. Zijn hier dus skt. *pātaka*- en *pustaka*- verward, nog een derde *pestaka* komt voor, nl. *balai p.* in plaats van *b. astaka* „een overdekt en verhoogd platform waarop de vorst en hoogwaardigheidsbekleders bij publieke plechtigheden plaats nemen.”

Zo leeft skt. *ghaṭikā* „een bepaalde tijdsduur, van 24 of 48 minuten, uur”, in het Maleis voort: *pada ketika itoe* „op dat ogenblik”, maar daarnaast ook in de betekenis van „tijd, speciaal met betrekking tot voorspelling”: *soerat ketika* of *s. koetika* „wichelboek door ontcijfering waarvan men verborgen dingen te weten wil komen”: *k. toedjoeh*, *k. langkah* e.a. zijn namen van systemen van wichelarij, waarin de „juiste momenten” uit den aard der zaak van groot belang zijn. Als derde betekenis geeft Wilkinson aan *bintang ketika* „stars that tell the time (for rice-planting)”, wat hij uitlegt met: „the Pleiades, — when at about 4.30 p.m. the Pleiades are at such a height on the horizon that a grain of rice held on the hand just slips off it is time to start planting”. Maar deze naam van de Plejaden zet in werkelijkheid voort skt. *kṛttikāḥ*, zoals de nevenvorm *kertika* en jav. *kartika* nog laten blijken.

„*Tjinta*, I skr. kommer, zorg, droefheid, wordt dikwijls verward met *tjita* . . . , II op Java liefde, liefhebben . . .”, leert Klinkert. Doch met twee woorden *tjinta* hebben we hier niet te doen. In het Sanskrit betekent *citta*- „het denken, — zich voorstellen; de gedachte; voorneemen, plan; gemoed, hart etc.”, het etymologisch verwante *cintā* „de gedachte”, maar meer speciaal „de kommerende, zorgende, bedroefde gedachte, zorg”. In zoverre zetten de Maleise betekenissen „wens, verlangen, begeerte” bij *tjita* de oude Indische betekenissen van dit woord voort, al is de kring der mogelijke vertalingen wat toegenomen (men denke ook aan *tjita*² „idealen”); de overgang tot „liefdesbekommernis, liefde” van *tjinta* is ook begrijpelijk (vgl. ook Wilkinson s.v. *chinta* I „devoting much thought to. Of care, longing regret, love, mourning and solicitude generally”). De overgang van betekenis tot „door gedachteconcentratie oproepen en verwezenlijken” bij *tjita* is door Wilkinson s.v. voldoende toegelicht, men vgl. daarbij soend. jav. *tjipta*.

Mal. *atjara* wordt voor „rechtsgeding” gebruikt, doch ten onrechte door Klinkert in deze betekenis als een Sanskrit woord verklaard;

eerder is met Wilkinson aan een verwarring met *bitjara* te denken.

Het mal. *basahan* intrigeert ons: een *kain basahan* wordt verklaard als een badkleed¹⁾, een dagelijks (oud) kleed („wat nat gemaakt kan worden”, dus „in dagelijksch gebruik” Van Ronkel), wat klopt met *basah* „nat”; maar hoe komt dan *gelang basahan* „staatsiearmband” te betekenen, wat in overeenstemming is met jav. *basahan* = *dodod* „staatsiegewaad” (verouderd literatuurwoord)? Het woord *basahan* komt enige malen in de Oud-Javaanse literatuur voor: Smarad. 22, 9 betekent het „gewaad” (eerst is sprake van de *tapih*, dan *kalih nin basahan* „beide gewaden”, van een en dezelfde godin); uit een plaats als T. Paṅg. p. 58 P., waar naast *b.* een aantal kledingstukken wordt opgesomd, zou men mogen opmaken, dat *b.* een soort kledingstuk, niet kleding in het algemeen aanduidt²⁾; p. 72 wordt gezegd „zoals de gewoonte der goden is droeg ze een *basahan*”; duidelijker is Cal. Ar. p. 124 Poerb.³⁾, waar een mannelijk gast na aankomst *luṅsur babasahan* „zijn *b.* (door Poerbatjaraka wel terecht vertaald met: „overkleed”) afdeed”. Hier en Bhomak. 15, 6, waar sprake is van een *basahan kadut* „*b.* van grof zakkegoed”, ben ik niet geneigd aan „staatsiegewaad” te denken. Hoe het zij, deze laatstgenoemde betekenis, in later Javaans aanwezig, behoeft de oude niet te zijn geweest (men denke aan germ. (ohd. etc.) *roc* etc. „bovenkleed”, du. *rock*, ned. *vrouw-rok*, maar ’n *manne-rok* is een staatsiegewaad, terwijl het in het Frans als leenwoord *rochet* „kooorhemd” heeft opgeleverd) en de herkomst (< skt. *vāsa-* „gewaad”⁴⁾?) is hier van minder belang, — het lijkt mij waarschijnlijk, dat het in het Maleis onder invloed van *basah* zijn bekende betekenis kreeg.

Welbekend is de *koeda semberani* het „vurige, woeste” paard, volgens Klinkert en zeker ook volgens het taalgevoel van vele Maleiers, *sem* + *berani*. Aan de juistheid daarvan kan reeds de *p* van soend. *samparani* „gevelegeld paard, Pegasus” (Coolsma) doen twijfelen. Inderdaad betoogde Van Ronkel⁴⁾, dat het woord (volgens hem uit tam. *cēmburani*) oorspronkelijk „van roodachtige, rosse kleur” betekent. Van Leeuwen vond in de Alexanderroman de uitdrukking *tembaga semberani* „rood koper” en concludeerde daaruit m.i. terecht, dat de

¹⁾ „Badkleed” wordt ook opgegeven voor het Atjehs: *idja basahan*, verm. leenwd. uit het Mal.; k.-bat. *basahēn* „kort kledingstuk, lendendoek, kleed om in te werken” (Joustra, K.-B. Wdb. 61, die toevoegt „eigenl. iets dat men nat mag maken”).

²⁾ Zie ook de noot van Pigeaud, De Tantu Panggëlaran, p. 130, n. 2.

³⁾ Bijdr. Kon. Inst. 82 (1926), p. 124.

⁴⁾ Van Ronkel, Bijdr. Kon. Inst. 58, p. 483.

eigenlijke betekenis van het woord niet alleen in verband met het bewuste paard bekend is geweest.¹⁾ Ik teken daarbij aan, dat *tembaga* ook uit het Tamil (< skt. *tāmra*ka-) naar de Archipel is gekomen. Ligt hier ook de oplossing van de *besi besemberani*, *batu besemberani* „magneetijzer, -steen”, die zelf weliswaar zwart is, maar door aanwezigheid van mangaan- en ijzeroxyden vaak een rossige kleur heeft? Dat aan *berani* is gedacht, staat m.i. vast.

Zijn er dus gevallen waarin een leenwoord van betekenis verandert onder invloed van een gelijkklinkend woord, er zijn ook eenvoudige misverstanden, verwarringen. Zo wordt de *malak al-maut* (Arab.) „de doodsendel” wel *malik-al-maut* eigenlijk „heer des doods” genoemd: *malak* en *malik* verward. Maar de uitlegging van de Hindoeïstische term *Kalimahoṣadha* „Kali's groot genees- of tovermiddel” als *kalimat-aš-šahādat* „de (Moh.) geloofsbelijdenis” kwam de in de Archipel ingevoerde Islam wel te pas²⁾; deze verwarring zal wel met opzet bevorderd zijn.

De Bare'e-sprekers houden ned. *belasting* en (*bestuurs*-) *assistent*, resp. als *balasitee* en *asitee* voor Maleis en zien daarbij het tweede voor het grondwoord van het eerste aan. Evenzo vatten ze *controleur* > *kontorololo* als een afleiding van *kantoor* > *kontoro* op.³⁾

Curieus is het mal. woord *persinggahan*: *singgah* is „ergens aanleggen, — tijdelijk 'n reis onderbreken” = jav. *lèrèn sadéla*, *mampir*; het jav. *pasanggrahan* „logement (voor ambtenaren op dienstreis etc.)”, dat ik boven reeds noemde⁴⁾, is in het Maleis niet onbekend gebleven; men vindt het wat aangepast als *persanggerahan*, *pesenggerahan*, en ook verward met *persinggahan* „de plaats waar men aanlegt”. Dit laatste komt ook nog voor als remplaçant van pers. *persangga*, *parasang*, een afstandmaat: *persinggahan boemi* „étappe van een reis”.

Zeer interessante gevallen van blinding⁵⁾ (het verschijnsel dat bv. in eng. *resty*, variant bij *restiff* en *restive* < ofr. *restif*, modfr. *rétif*, verward met eng. *rest*, of in ned. *momentaneel* < *momentaan* + *momenteel* gevonden wordt) zijn hier aan te treffen: skt. *abhiṣeka* „wij-

1) P. J. van Leeuwen, De Maleische Alexanderroman, Diss. Utrecht 1937, p. 45 en 274.

2) Zie uitvoeriger bij Berg, in Stapel's Geschiedenis van Nederl.-Indië, II, p. 49 vlg.

3) Adriani-Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's, III, p. 81.

4) Zie p. 147.

5) Een term die ik liever gebruik dan het tot misverstand aanleiding gevende „contaminatie”, vgl. Remarks, TBG. 80, p. 179 vlg.

ding", o.jav. „wijding, naam", njav. *biséka* „vorstelijke enz. naam" vermengd zich met *bisik* „fluisteren" (wat bij het uitspreken van de naam des vorsten vaak geschiedt) tot *bisikan* (< *bisikan ira* i.p.v. *bisika nira*, metanalyse).

Dezelfde mogelijkheid tot verwarring met eigen woorden bestaat echter ook in het Nederlands en andere talen, wanneer ze vreemd goed opnemen. Soms zien de vreemde woorden er zo „eigen" uit en zijn de semantische verschillen zo licht te overbruggen, dat we met etymologische puzzles te maken hebben. Het jav. *baoe* „vlaktemaat van $\pm 7000 M^2$ " „loopt in zijn sterk verhollandschten vorm eenig gevaar van voor echt Nederlandsch te worden aangezien: 'n *stuk bebouwde grond*'¹⁾, ik moet erkennen, dat mij dit in mijn gymnasium-tijd inderdaad zo voorkwam. Mal. *getah* heeft een misleidende overeenkomst met lat. *gutta*; over *kras* en *amper* is verschil van mening; *kras* (een *krasse man*, 't is *kras*) treedt in het Nederlands pas in de 18e eeuw op, men heeft aan een ontlening uit fr. *crasse* of lat. *crassus* (via studententaal?) gedacht, „in sommige uitdrukkingen kan mal. *kěras* invloed hebben gehad"²⁾, anderen³⁾ twijfelden niet aan Maleise herkomst, weer anderen⁴⁾ hebben tegen beide opvattingen bezwaren; *amper* komt in de 16e eeuw voor als „scherp, bitter, onaangenaam", tegenwoordig als „bijna", waarom Veth⁵⁾ twee woorden wilde onderscheiden: het jongste uit het Maleis: vgl. *ampir siang* en *het is amper dag*; hiertegen is een groot bezwaar, dat *amper* ook in het Vlaams, dat zeer weinig contact met Indië had, zeer verbreid is.⁶⁾ Bij de *kělapa* > ned. *klapper* wilde het toeval, dat ook in patria een *klapperboom* bestond, nl. de ratelpopulier.⁷⁾

Het aantal voorbeelden van deze „volksetymologie" is welhaast onuitputtelijk: tot slot geef ik enige Minangkabause⁸⁾, „beperkt tot lokaal gebruik": *tapa^s lakan* < *tafellaken*, waarbij een nevenvorm voorkomt *talapa^s médja*, welke wel bewijst, dat men aan *tapa^s kaki* „voetzool", *tapa^s tangan* „handpalm", waarnaast een nevenvorm *telapak* bestaat, gedacht heeft. Ned. *parade* wordt *barih-paradah*.

¹⁾ Veth, in De Gids 1867, I, p. 425.

²⁾ Franck-Van Wijk, Etym. Wdb. d. Ned. Taal s.v.

³⁾ Bv. Veth, o.c., p. 416.

⁴⁾ Wdb. d. Ned. Taal, 8, 113.

⁵⁾ Veth, o.c., p. 416.

⁶⁾ Wdb. d. Ned. Taal, 2, 410, waar „bitter, zuur" > „met moeite" etc.

⁷⁾ Veth, Uit Oost en West (1889), p. 224.

⁸⁾ Die ik dank aan den Heer Oesman Idris g. st. Pangéran; de aangehaalde woorden zijn door hem gegeven toevoegingen.

„Men schrijft de naam van zo'n gebeurtenis toe aan de goudblinkende (*perada* „bladmetaal, verguldsel") uniformen en denkt dan daarbij aan *amèh-paradah*". De benaming *sikawi*⁵ < *schout* (politiedienaar) schijnt „als spotnaam" gevoeld te kunnen worden: *kawi*⁵, *kaoei*⁵ is „met de vingers pakken". ¹⁾ Ons *schutterij* is „verhaspeld" tot *sikoe-tari*, *sikoe* is „elleboog" en *tari* „dansen": „'t ontstaan ervan lag waarschijnlijk in de bewegingen van de ellebogen die bij het marcheren gemaakt worden". Ned *stelling* > *pasatélang* (t. „schreef"?); ned. *gordijn*, gesproken als *garédéang* schijnt te zijn opgegaan in het inheemse *garédéang* „franje".

Laat er niemand onder mijn lezers denken, dat dergelijke „misverstanden", „verhaspelingen" en hoe hij verder zou willen kwalificeren alleen aan de kant van Javanen en Maleiers bestaan. Zijn er niet verscheiden hunner woorden en uitdrukkingen in de Compagniestijd en daarna niet alleen door onnauwkeurige weergave en in onjuiste spelling (*bitjara* als *pitchiaring*, *koening* als *coningh*, *mosquyt* voor *mesdijid*, *caijen* voor *kain*, *orang oetang* en dergelijke) verhaspeld, maar vinden we ook hier geen mooie staaltjes van adaptatie? Werd de titel *jang dipertocan* niet *Jan de Pertuaan*, *radja* niet *raadje*, *dipå ning rat* niet de *Penningraad*? Zo vindt men *jagerssuycker* voor suiker van *Jagara*²⁾, *paséban* werd *passeerbaan* (de baan waarover men den vorst voorbijgaat), *kati* werd *katje*, met de quasi-deminutiefuitgang die we ook in *gonji* < *goeni*, *baadje* < *badjoe* (wat vroeger ten onrechte met *baai* werd verbonden en daarom *baaitje* geschreven) aantreffen, *merdéka* werd *Mardijker* (zo iets als *Moerdijk-er*?), *pasar* > *passer*, *negorij* of *negcrij* < *negeri* werd ook door lexicografen ten onrechte verbonden met *neger*, van *boedjang* maakte men *boetjongen*, van *Boegincees Bokkenees* of *Bokje*, de stad *Djoewono* werd *Joanna*, de *Bawean-eilanden* werden *Baviaan-eilanden*, de *noesa Pandita Bandieten-eilanden*, de *Nipahlaan* waar geen iep te zien was werd *Iepenlaan*³⁾, de Chinese *kampong* het *Chinezenkamp*. De *banian-boom* werd *benjamin*, vanwaar zelfs Linnaeus' *Ficus Benjamina*, *k(e)raboe oorkrab*, een *plangki* „palankijn" werd uitgelegd als *plankie*, *pakaian* als *pakkie* (*pakje*) etc. etc. Maar in al deze en dergelijke gevallen, hoe amusant ze soms ook zijn, mogen we nu niet meer zien „verbasteringen", voortspruitende uit een „zonderlinge liefhebberij onzer voor-

¹⁾ Vgl. du. dial. *griepnkerl* = Polizist.

²⁾ Zie bv. Corpus Diplomaticum, ed. Stapel 5, 513 (BKI. 96).

³⁾ C. Piepers, Over de Nederlandsche taal in Oost-Indië, De Gids 39 (1875), p. 428 vlgg., spec. p. 456.

vaderen om namen voor Indische zaken, die een zweem van overeenkomst met bekende Europeesche woorden hadden, zoodanig te verknoeien, dat zij geheel den vorm van Europeesche woorden kregen".¹⁾

Er is reeds veel te doen geweest over „vermaleisingen” van Westerse begrippen door letterlijke vertaling uit het Nederlands. De intellectuele bovenlaag uit de inheemsche wereld is de laatste decennia in steeds toenemende mate overstroomd met Westers cultuurgoed, met literatuur over filosofie, godsdienst, wereldbeschouwing, sociologie, economie, techniek; de journalisten spannen zich in Europese histoire contemporaine in zo bevattelijk mogelijke vorm weer te geven, en dat alles vraagt uitdrukking in het Indonesisch idioom: aanraking met andere cultuur heeft nu eenmaal gevolgen in de taal. Hier volstaat men met letterlijke overname: *djoernalistik*, *universiteit*, *insinjoer*, *ékonomi*, *monopoli*, *adviseur*, *resensi*, *peraktik* (< *praktijk*), *propaganda*, *autonomie*, *crisis*, *sirene*; elders voelt men zich gedrongen te omschrijven: *corrector* > jav. *djoeroe mriksa tjaptjapan* (sommige omschrijvingen kan men, als de zaak die ze aanduiden ingang vindt, zeker geen lang leven voorspellen, als *code* > jav. *toelisan wadi kanggo ngringkesaké jèn kirim tilgram*); weer elders grijpt men naar Neubildungen, inheems van voorkomen en vorm, Westers van inhoud.²⁾ Soms kan men, in het tweede geval, gebruik maken van bestaande woorden, die er dan een betekenis bij krijgen: *pemimpin* „leidsman, gids” wordt weergave van „leidraad”, *kedoedockan* „zitplaats” wordt „zetel (in een college)”, jav. *rajat* „het lagere volk, proletariaat”; *setia rahasia* wordt „private secretary”; soms worden van bestaande grondwoorden nieuwe afleidingen gevormd, zó dat de betekenis van het grondwoord onder invloed van die van het Nederlandse gedeeltelijke equivalent wordt uitgebreid: bij *gerak* „beweging” vormt men *pergerakan* in de moderne zin van „(sociale etc.) beweging”, van *dasar* „bodem, ondergrond”: *berdasarkan* „gebaseerd op (in overdrachtelijke zin)”, van *bangsa* „volk, landaard”: *kebangsaan* „nationalisme etc.”, van *simpan* „opbergen, bewaren”: *penjimpan* „spaarder”, *menjiarkan* „publiceren”, *peredaran darah* „bloedsomloop”, zo ook *seblasan* „elftal (sport)”. Soms weer neemt men z'n toevlucht tot een inheemse afleiding van een ontleend woord: *kamar*

¹⁾ Veth, *Uit Oost en West*, p. 151.

²⁾ Specimina bij C. Spat, *Aanpassingsvermogen der Maleische taal*, Kol. Tijdschr. 13 (1924), p. 251; zie ook H. Koot, *De invloed der moderne Westersche beschaving etc.*, Rede Utrecht 1929.

strap-an „strafkamer”, jav. *minggon* „wekelijks”. En, gelijk bekend, acht de schepper of gebruiker van dergelijke innovaties zich nu en dan verplicht de Nederlandse term tussen haakjes toe te voegen: *penjelidikan toelisan* (schriftkundige), *pembagian* (distributie), *penjiran radio* (verspreiding, ontvangst per radio).

De mate waarin het nieuwe woord en het nieuwe begrip afwijkt van het punt waar de inheemse taal in eigen ontwikkeling voor de Europeanisatie reeds was gekomen is hierbij geheel verschillend: er zijn woorden en uitdrukkingen die a.h.w. een nauwelijks merkbare betekeniswijziging ondergaan, nieuwe afleidingen die zich zeer natuurlijk aansluiten bij wat reeds bestaat, als *pendidikan* „opvoeding” bij *didik* „wat opgekweekt, opgevoed wordt (dier of mens)”, ook gevallen waar men kan aarzelen of eigen ontwikkeling of Westerse invloed voor de innovatie verantwoordelijk is, maar er zijn ook termen geschapen, die een zodanige betekenisafwijking van Indonesische grondwoorden, een zodanige mechanische omzetting vertegenwoordigen, dat men ze als „monstruositeiten” heeft aangevoeld ¹⁾: *ketentoean hidoep* „levensverzekering” ²⁾, *penjakit djenis* „geslachtsziekte”, *bahasa pembawa* „voertaal”.

Het lijkt mij hier niet de plaats om mij te begeven in de discussie over vragen als deze: of dergelijke termen van een gezond aanpassingsvermogen van „het Maleis” getuigen of niet, of ze bewijzen, dat het Maleis als taal voor een hoger cultuurstadium dan de Maleiers in vroegere eeuwen hebben bereikt deugt of niet, en dergelijke. Wel acht ik mij verplicht te bekenen, dat mij bij het lezen van wat over „het moderne Maleis” is geschreven meer dan eens is opgevallen, dat er een neiging bestaat de Maleis-schrijvers en de bij het schrijven van Maleis leiding gevenden dat kwalijk te nemen wat Europeanen in vroeger eeuwen evenzo gedaan hebben, en in moderne tijd nog doen, al zijn er taalgemeenschappen, zoals in deze eeuw het Tsjechisch, waarin men om politieke of andere redenen zich niet alleen tegen leenwoorden, maar ook tegen deze Lehnübersetzungen (loan-translations, calques linguistiques) heeft te weer gesteld. Het verschijnsel is, evenals dat der leenwoorden, een gevolg van cultureel contact; maar meer dan bij de leenwoorden, is het hier de „intellectuele bovenlaag” van een taalgemeenschap geweest, die de nieuwe woorden in-

¹⁾ Zie Drewes, *The Influence of Western Civilisation etc.*, p. 155. Denk ook aan *koeat berat* „zwaartekracht”, *tenaga alam* „natuurkracht”, *masam belérang* „zwavelzuur”, *boeah kalam* „pennevrucht”, *terdiri dari* „bestaan uit” etc.

²⁾ Waarvoor ook *asoeransi djiwa* gelanceerd is.

voerde en verbreidde: een letterlijke vertaling immers vereist begrip en vermogen tot analyse van het woord uit de vreemde taal, — die intussen ook wel eens ontbraken. Vertaalde Cicero het gr. *προδωδία* nog met *sonus* of *vox*, bij Quintilianus en andere vaklieden vindt men *accentus* (*ad* = *πρός* en *cantus* = *ᾠδή*), Cicero zelf echter gaf *ἐτυμολογία* met *veriloquium* weer. De komst van het Christendom in de Germaanse landen, de verbreiding van de antieke cultuur over Europa, de culturele invloed van de Franse ridderschap in de ME., de verbreiding van Renaissance en Hervorming, mercantiele, politieke, sociale stromingen, etc. etc. hebben tot dergelijke vertaalde woorden aanleiding gegeven, de betekenis van eigen woorden gewijzigd, nieuwe afleidingen doen ontstaan. Een groot deel van de terminologie op cultureel gebied in de Europese talen gaat er op terug, en van de meeste weet de gewone spreker van de taal reeds lang niet meer dat er een tijd was, waarin deze woorden er niet in voorkwamen. Zo ontstond ohd. *gifatero*, du. *gevatter* naar lat. *compater*, ned. *geweten*, du. *gewissen* naar lat. *conscientia*, ned. *medelijden*, du. *mitleid*, de. *medlidenhed* naar lat. *compassio* < gr. *συνπάθεια*, mhd. *hövescheit* naar ofr. *cortoisie*, nhdu. *fähig* (bij *fahen* = *fangen*) naar lat. *capax* (bij *capio*), du. *tagesordnung* naar fr. *ordre du jour*, du. *jungfernnrede* naar engl. *maidenspeech*, du. *halb-welt* < fr. *demi-monde*, ned. *waarschijnlijk*, fr. *vraisemblable* naar *verisimilis*, ned. *invloed* naar lat. *influentia*. Bestaande woorden kregen een veranderde betekenis: ohd. *heiland*, eigenlijk deelwoord bij *heilen* „gezond maken” onder invloed van lat. *salvator*, ohd. *bijiht* verbaalnomen bij *bijēhan* bij *jēhen* „(aus)sagen” naar lat. *confessio*, mdu. *ritter* naar ofr. *chevalier*, eng. *call*, ned. *roeping* naar lat. *vocatio*. En meer dan eens heeft een verkeerde vertaling groot succes gehad: gr. *αἰτιατική* > lat. *accusativus*, ouder nederl. *aanklager*, evenals trouwens in de Archipel, getuige bv. mal. *air moeka* „gelaatstrekken, -uitdrukking” naar perz. *ābi rūy*, dat kan zijn met I *āb* „water”: „zweet van het gelaat”, met II *āb* „glans, waardigheid, luister”: „luister, waardigheid van gelaatsuitdrukking, reputatie, eer”. Vele zijn intussen na langer of korter tijd weer verdwenen: ohd. *forasago* naar lat. *propheta*, ahd. *ēbanwirkan* naar lat. *cooperari*, of hebben het nooit tot enige verbreiding kunnen brengen, als ned. *vernufteling* voor *ingenieur*, *afnemer* voor *ablatief*, en voorzover ik weet ook *schreckliches kind* < *enfant terrible*. In een taal als het Engels zijn er vele van opgegeven en vervangen door Latijns-Franse „half-geleerde” leenwoorden; daar heeft men *influence*, *impression*, *perceive*, wij: *invloed*, *indruk*, *vernemen*; ook het

Duits heeft bv. *underwurf* als vertalende weergave van lat. *subjectum* opgegeven, waar wij *onderwerp* nog kennen.

De dragers van culturele stromingen, kenners van de vreemde taal, waaruit ze vertaalden, zijn het dus in het algemeen geweest, die hun moedertaal op deze wijze verrijkt hebben, verrijkt, al lopen er dan minder gelukkige producten tussen. In vele gevallen is de tijd, waarin, vaak zelfs de persoon of kring van personen door wie zo'n term geschapen werd, nog bekend: toen bv. de prediking en het godsdienst-onderwijs in de ME., en vooral de 13e en 14e eeuwse mystiek zich tot het volk richtte, moesten deze de taal van het volk aan zich dienstbaar maken, en de vele nodige doch ontbrekende termen daarin scheppen. Zo is de Duitse mystiek van Eckhart rijk aan goede maar vaak gewaagde „verduitsingen”, zo gaan ook op Ruusbroec en de zijnen vele thans niet alleen in filosofische vaktaal maar ook in het dagelijks leven welbekende termen terug: du. *begreifen*, ned. *begrijpen* (lat. *comprehendere*), *eigenschaft*, *eigenschap* (*proprietas*), *eindruck*, *indruk* en vele andere; zo danken we aan den wiskunstenaar Simon Stevin *driehoek*, *aftrekken* e.a., Stevin, die, terloops opgemerkt, evenals nu sommige Maleiers, zo ver ging in zijn „ver-duyts-ingen”, dat hij ze in margine met de gebruikelijke vreemde termen moest toelichten.¹⁾ Kortom, vergelijkt men de taal van de huidige „intellectuele” Nederlander met die van een vroeg-middeleeuwse plattelander uit deze zelfde gewesten: al zijn er dan op zich zelf zonderlinge en aanvankelijk zeer gewaagde, ja onbegrijpelijke vertalende weergaven bij als *onderwerp*, *gedrag* < *continentia* (eng. *countenance*), in het geheel genomen zijn deze talrijke en sinds lang geheel ingeburgerde termen een volkomen onmisbaar hulpmiddel bij iedere mededeling van iets meer dan alledaagse en laag-bij-de-grondse inhoud geworden. Zo zijn het ook in het moderne Maleis vooreerst enkelingen, die voor deze taak staan; van hun bekwaamheid in het hanteren hunner taal, van hun taalgevoel en intellect zal veel afhangen, menige hunner scheppingen zal een eendagsvlieg zijn, sommige zullen aanstoot geven, maar toch — zich verzetten tegen dergelijke vertalende overname uit vrees voor verwording van het Indonesische idioom zou me ongemotiveerd lijken. Is het huidige Nederlands dan zo verworden?²⁾ Hebben de moderne Europese cultuurtalen dan de veelzijdigheid van hun woordschat, hun

¹⁾ Verg. Hooykaas' opmerking in *Modern Maleisch*..., in *Koloniale Studiën*, 1939, p. 27.

²⁾ Greenough and Kittredge, *Words and their ways in English speech*³ (1914), p. 148 vlgg. bestuderen een stuk Engels om aan te tonen dat hoeveel „oorspron-

geschiktheid om als voertuig van kunst en wetenschap te dienen, om te voldoen aan de hoge eisen van het moderne leven op ieder gebied, de lenigheid van hun zinsbouw¹⁾ niet vooral aan vreemde invloeden te danken? Wel zal men in de Archipel onder wetenschappelijke leiding toezicht kunnen houden, er naar streven, dat foutieve weergave vermeden wordt, dat het inheemse taalgoed geen geweld wordt aangedaan, dat niet naar leenwoorden of loan-translations wordt gegrepen waar het niet nodig is, waar reeds een woord bestaat of waar de volksmond, soms zeer ad rem al een term geschapen heeft: wie zou ons *fiets* hebben willen missen voor een overzetting van *velocipède*? En als er dan toch eens reden tot ergernis is, zijn *automobiel*, *autoped*²⁾, *stearine* e.d. dan géén „gruwelen”? En voorts: de uitspraak van Schuchardt „Des Sprachhistorikers Freud ist des Sprachbrauchers Leid” kan vaak worden omgekeerd: wat den linguïst (vaker nog den leek of dilettant die, aangezien hij toch zelf ook een beschaafd spreker van zijn taal is en onderwijs in een aantal talen heeft gehad, over taalwetenschap meepraat) ergernis geeft, kan voor „het publiek” juist een zeer waardevol uitdrukkingsmiddel zijn. Een taal is nu eenmaal een middel om gevoelens, verlangens, gedachten uit te drukken ten dienste van „het publiek” en daarom is een eerste vereiste voor het taalmateriaal: duidelijkheid, ondubbelzinnigheid, bruikbaarheid om als zodanig te dienen: heeft een term zijn levensvatbaarheid bewezen, is hij als een kort, duidelijk, tekenend uitdrukkingsmiddel opgenomen door de sprekers van een taal of in bepaalde taalkringen, dan zullen etymologische en aesthetische bezwaren er wel eens weinig aan kunnen veranderen.

Het zou te betreuren zijn, indien het dilettantisme, waardoor puristische stromingen zo vaak gekenmerkt zijn, hier zogenaamd de belangen van het Maleis zou gaan dienen. En men zette vooral de gedachte uit het hoofd dat alles meteen voor goed geregeld dient te worden op de wijze van een Esperanto-taal. Toenemend verkeer tussen de verschillende streken van een taalgebied, verbreiding van hogere culturele goederen, vanaf het lager onderwijs tot aan beoefening van weten-

kelijk vreemde elementen” van allerlei soort er ook in voorkomen, het toch niet un-English, geen Babylonish dialect, toch a consistent language is.

¹⁾ De Maleise syntaxis vertoont Arabische invloeden (Van Ronkel, TBG. 41, p. 498 vlg.), als *menghoekoemkan dengan* (o.i.v. ar. *fi*), *ada* + werkwoord, *atas* en *dias* o.i.v. ar. *‘alā*, maar hoe groot is niet de invloed van de Latijnse syntaxis in Europa geweest!

²⁾ Zoals Europeanen naar Latijn en Grieks grijpen om geleerde- en kunsttermen te vormen, zo de Indiër naar Sanskrit: *padajantra* „rijwiel”.

schap, toename van het aantal goede auteurs, verdere doordringing van Westerse invloeden zijn even zoveel factoren die tot een definitieve totstandkoming leiden van een eenheidstaal, cultuur-, schrifttaal, taal voor „bovendialektisch” (geografisch en cultureel bedoeld) verkeer. En al kan het zijn, dat eerst het vreemde taalgoed te ver indringt, er zijn toch ook voorbeelden van dat het eigene, verrijkt en ten volle tegen z'n taak opgewassen, het op den duur weer wint. Vroeger zeiden de Duitsers, als wij, *examen*, later werd het *examenprüfung*, sinds $\pm$ 1700 is het meer en meer *prüfung*, en toen Forster in 1791 de Çakuntalā verduitsde kon hij de Engelse titel *The fatal ring* niet vertalen, en kwam ten slotte tot: *Der entscheidende Ring*; is het sindsdien in gebruik gekomen *verhängnisvoll* niet een bewijs van eigen levenskracht?

Menig lezer moge mij het verwijt maken dat in het bovenstaande zo vele voorbeelden uit niet-Indonesische talen zijn genoemd en dat er te lang bij algemene beschouwingen is stil gestaan: dit geschiedde echter niet zonder opzet. Het op zichzelf juiste inzicht, dat het grammatikale systeem van de Indonesische talen zich niet laat persen in het schema van de Latijnse grammatika, of bij uitbreiding in dat van enige Indogermaanse taal, mag ons er niet toe leiden, te concluderen, dat eerstgenoemde talen, als geheel beschouwd, met de Indogermaanse niets gemeen hebben, en dat studie van de laatste in hun hoedanigheid van beter bestudeerde voor de eerste niets kan opleveren. Dit zou een onjuiste conclusie zijn. Talrijke in de IN. talen bekende procédés komen elders ook voor: we zien het hier weer aan de woordvorming; ik hoop er nog op terug te komen. Grondige studie der feiten en gefundeerde kennis van methoden en resultaten der Algemene Taalwetenschap kunnen ons verder brengen, handhaven van vooroordelen en beperking van gezichtsveld niet.